

## MOKSLIN PAŽANGA VILNIAUS AKADEMIJOJE

žymusis lenkų žurnalistas ir istorikas Stanislovas Bednarskis (miręs 1942 m. Dachau'o koncentracijos stovykloje paėmęs savo amžiaus ir darbo pajūgumę) 1935 m. Vilniuje, VI-me lenkų istorikų suvažiavime bandė duoti Vilniaus akademijos 200 metų veiklos sintezę. Savo vėliau išspausdintoje paskaitoje<sup>1</sup> pabrėžė, kad Vilniaus akademija buvęs kultūros centru Vilniaus miestui, visai Lietuvai ir net jos kaimynams<sup>2</sup>. Panašiai išsireiškim galima rasti ir naujausiame, šį pavasarį Vilniuje išleistame veikalė apie Vilniaus universitetą<sup>3 4</sup>. Juozas Jurginis pripažįsta, kad «Vilniaus universitetas yra seniausia mūsų šalies aukštoji mokykla, ... buvo vienintelė aukštoji mokykla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, vienintelis mokslo ir švietimo židinys, kuriame koncentravosi beveik visas intelektualinis šalies gyvenimas»<sup>5</sup>. Kiek toliau betgi tas pats autorius teigia: «Jis (studentas) tikiybini fanatizmas, kitatiki neapykanta, tikiybini ir tautini nesantaika iš esmės prisidėjo prie feodalinės Lietuvos valstybės smukimo. Nuo XVII a. vidurio Vilniaus akademijoje sivešpatavo obskurantizmas, kuriame švysteldavo vos vienas kitas mokslo šviesulys»<sup>6</sup>. Arba kitoje vietoje: «Jūs žitai, naudodamiesi Lietuvoje monopoline švietimo teise, akademiją pavertėte mokslo pažangos stabdžiu»<sup>6</sup>.

Tuos tekstus pažodžiui suprantant, reikėtų pripažinti, kad Vilniaus akademija savo laiku buvo ir vienintelis mokslo bei švietimo židinys, ir mokslo pažangos stabdis. Ir tai per ištisus 200 metų! Ir niekas nepasirūpino, kad padėtis pagerėtų! Kiekvienas mato,

---

<sup>1</sup> S. Bednarski, *Dwie cie lat Wileńskiej Akademji Jezuićkiej, 1570-1773. Próba syntezy, ir: Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie, 17-20 wrzenia 1935 r. I: Referaty*, Lvovas 1935, 289-294 psl.

<sup>2</sup> Ten pat, 289 psl.

<sup>3</sup> *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966.

<sup>4</sup> Ten pat, 5 psl.

<sup>5</sup> Ten pat, 33 psl.

<sup>6</sup> Ten pat, 46 psl.

kad ia slypi kažkoks neaiškumas, kažkoks prieštaravimas. Tod l ir kyla klausimas : kaipgi iš tikr j ten buvo ?

Okupuotoje Lietuvoje nelengva dirbti mokslin darb , ypa iai tose srityse, kurios lie ia dvasin kult r . Tai rodo ir neseniai gautas Gedimino laišk leidinys<sup>7</sup>. Laisvo krašto s lygose leidinys b t iš j s tobulesnis, be t vis netikslum ir klaid , kuri dabar pilna originaliame tekste ir vertime. N ra abejon s, kad Sov. Lietuvoje virš tiesos ieškojimo statomi partijos interesai, statomas pareigojimas nenukrypti nuo iš šalies primest dogm , be kuri negali apsieiti jokia totalitarin sistema, nes jai asmens ir jo sprendim laisv , o tuo pa iu ir mokslo laisv yra antraeilis dalykas.

Ta iau ne tik tie iš šalies primesti, laisv mokslo darb varž reikalavimai kliudo rimt tiesos ieškojim . Taip pat vair s, m s pa i prisiimti išankstiniai nusistatymai (*Vorurteile*) neleidžia blai viai pažvelgti Vilniaus akademijos veiklos laikus.

Vienas iš toki išankstiniai nusistatym yra, kad Vilniaus aka demija buvus tik privati j zuit mokslo staiga, ir jai netink s Vilniaus arba Lietuvos universiteto vardas. Kiek tas išankstinis nusi statymas nukrypsta nuo istorin s tiesos, jau esu pla iau išd st s straipsnyje, kuris paskelbtas L. K. M. Akademijos Metraš io III-me numeryje <sup>8</sup>. ia užteks priminti, kad Vilniaus akademija ne tik jos steigimo dokumentuose vadinama universitetu, bet ir kad ji nuo pat savo egzistavimo pradžios, t. y. nuo 1579 m., atitiko visus ano meto universiteto privalumus. Ir pats žodis Akademija anuomet dažniausiai buvo vartojamas kaip universiteto sinonimas ; pavyz džiui, daugelis sen j šaltini kalba apie Academia Cracoviensis, bet supranta tai, k šiandie vadiname Krokuvos universitetu. Be to, n ra abejon s, kad tuometiniai universitetai Vilniaus akademij ži r jo kaip tikr universitet . Toks ir šiandie dar tebeveiki s protestantiškas Greifswaldo universitetas, suteikdamas 1641 m. filo sofijos daktaro laipsn iš Rygos kilusiam Brunonui Hanefeldt'ui, universiteto knygoje pažymi, kad kandidatas buvo « civis academi arum Regiomontanae, Vilmensis, Rostochiensis, Gryphiswaldensis »<sup>9</sup>, atseit, buvo simatrikuliav s Karaliau iaus, Vilniaus, Rostocko, Greifswaldo universitetus.

<sup>7</sup> *Gedimino laiškai*, pareng V. Pašuta ir I. Štal , Vilnius 1966. Plg. leidinio recenzij : *Aidai*, 1968, 69-71 psl.

<sup>8</sup> *Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai*, žr. *Lietuvi Katalik Mokslo Akademijos Metraš tis*, III t., Roma 1967, 221-266 psl. Apie tai, kad Vilniaus akade mija vadintina universitetu, žr. ten pat, 221-226 psl.

<sup>9</sup> *Ältere Universitäts-Matrikeln*, II t. : *Universität Greifswald*, hrsg. von E. Friedl änder, I dalis : 1456-1645, Leipcigas 1893, 593 psl.

Antras, neretai kartojamas išankstinis nusistatymas yra tariamas j zuit nenoras ar net priešinimasis steigti Vilniuje teisi ir medicinos fakultetus. Tokiam nusistatymui duoda pagrind karaliaus Stepono Batoro suteiktoji Vilniaus universiteto privilegija, kurioje aiškiai pažym ta, kad jame nebus d stoma nei civilin teis , nei medicina <sup>10 11</sup>. Bet niekas lig šiol nepasteb jo, kad panašioje pop. Grigaliaus XTTT duotoje privilegijoje tokio paneigimu išreikšto apribojimo visai n ra, nors ir joje tiesiogiai teminimos vien teologijos, filosofijos ir laisv j men studijos <sup>11</sup>. Iš to išeina, kad eventualus medicinos ir civilin s teis s Vilniaus akademij vedimas n kiek neprieštarauja popiežiaus privilegijai, o tik karaliaus dokumentui. Kadangi Vilniaus j zuitai per pirmuosius 50 met daugiau vadovavosi popiežiaus negu karaliaus privilegija — tai matome iš to, kad universiteto kanclerio titul gaudavo vienas iš j zuit (kaip numatyta popiežiaus bul je), o ne Vilniaus vyskupas (kaip reikalauja karaliaus privilegija)<sup>12</sup> —

<sup>10</sup> Karaliaus Stepono privilegijoje, duotoje Lvove 1578 m. liepos 7 d. : «... et in collegio Vilmensi neque in medicina neque in iure civili, sed in artibus et philosophia promotiones sint faciendae », žr. nuncijaus Caligario patvirtint tos privilegijos nuoraš : ARSI (= Archivum Romanum Societatis Iesu, t. y. J zuit archyvas Romoje) Lith. 36 tol. 274 v ; taip pat privilegijoje, duotoje Vilniuje 1579 m. balandžio 1 d. : «... ut in his omnibus scientiis, nimirum theologia, metaphysica, physica et logica, excepta iurisprudentiae et medicinae professione, baccalaurei, magistri et doctores creari ac promoveri... », žr. tos privilegijos fotokopij leidinyje *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966, 12 psl., 13-14 eil.

<sup>11</sup> «... in dicto collegio Studium generale theologiae et pro illius cognitione necessaria artium liberalium et philosophiae... tenore praesentium erigimus et instituimus. (...) Quod illi qui in quavis aliarum universitatum disciplinis, facultatibus et artibus praefatis studere incoeperint, studium suum in ea continuare, et tam ipsi quam et qui in dieta v l alia universitate per tempus debitam studuisse ac scientia et moribus idonei comperti fuerint, in artibus, philosophia ac theologia neenon facultatibus praefatis, baccalaureatus, etiam formalis, licentiaturoe ac laurea neenon doctoratus ac magisterii ac quoscumque alios solitos gradus ab ipsius universitatis rectore seu cancellano aut doctoribus, leetoribus v l aliis personis... recipere », žr. *Bultarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio*, vol. VIII, Torinas 1863, 561-562 psl. Visoje popiežiaus privilegijoje n neužsimenama (nei teigiamai nei neigiamai) apie civilin s teis s ir medicinos studijas.

<sup>12</sup> Pirmuoju kancleriu buvo j zuitas Philippus Widmanstadius, paskirtas 1583 m. ruden. *Catalogus communis collega Vilmensis anni 1584 raso*: «3. P. Philippus Widmanstadius, Suecus Ulmiensis, annorum 43... Cancellarius Academiae Vilmensis » (ARSI Poi. 6 fol. 3r-v). Kancleriu vadinamas vienas kuris j zuitas ir visuose sekančiuose kataloguose iki *Catalogus brevis officiorum et personarum Provinciae Lilhuaniae anni 1629 circa initium octobris conscriptus* : « Collegium Vilmense... P. Benedictus de Soxo, professor theologiae scholasticae, resolutor casuum, consultar collegii, Cancellarius Academiae » (ARSI Lith. 6 fol. 271v). Po to, sekan i met kataloge : « P. Benedictus de Soxo, professor theologiae scholasticae, praefectus studiorum superiorum, consultor et resolutor casuum domesticus » (ten pat, fol. 277v). Tais 1630 m. jokia

ir kadangi patys j zuitai bus daugiau prisid j prie Romos negu prie karališkojo dokumento paruošimo, kyla (man atrodo) ne visai tušias klausimas, ar tas medicinos ir civilin s teis s studij karaliaus privilegijoje *išskyrimas* nepaeina iš kit šaltini , nieko bendra neturin i su j zuit nusistatymu: sakysim, iš baim s, kad Vilniaus universitetas netapt svarbesniu ir svaresniu kult ros centru už Krokuvos universitet .

Kad j zuitai neatsisak steigti medicinos ir teisi fakultet , rodo Ingolstadto (Vokietijoje) ir Grazo (Austrijoje) pavyzdžiai. Yra taip pat žini , kad ir Vilniuje dar gerokai prieš karaliaus Vladislovo išduot diplom , leidžiant steigti šiuos du fakultetu (1641), buvo r pinamasi tuos mokslo dalykus vesti Vilniaus akademij . Lig šiol niekas dar nepasteb jo fakto, kur randame pažym t J zuit archyve Romoje esan iame pranešime apie Kraži kolegijos 1618 met veikl <sup>13</sup>. Tais metais buvo paskirtas naujas Žemai i seni nas Jeronimas Valavi ius. Nor damas Tytuv nuose pranciškonams pastatyti bažny i ir vienuolyn , jis sukviet pamat pad jimo (prakasimo) iškilms apylink s bajorus ir taip pat Kraži j zuitus. Iškilming piet metu Valavi ius kalb josi su Kraži rektorium Jonu Jamielkovskiu apie j zuit mokyklas ir tarp kitko pasisak , « kad nuspr nd s padidinti Vilniaus akademij dviem skyriais, kuriuose b t d stoma dieviškoji ir žmogiškoji teis ir gydymo mokslas »<sup>14</sup>. Be abejo, tai nebuvo tuo momentu Valavi iui galv šovusi mintis ; jau prieš tai bus ne kart kalb j sis su Vilniaus j zuitais. Kod l tuomet tas planas nebuvo vykdytas, negaliu šiuo momentu nieko pasakyti.

V liau, kaip žinome, 1641 m. karalius suteik privilegij steigti papildomai teis s ir medicinos fakultetus, ir teisi fakultetas iš tikr j veik keleris metus. Rus su kazokais invazija ir visiškas Akademijos sunaikinimas nutrauk tolimesn t dviej fakultet vystym si. Taip pat nebesp ta vykdyti vysk. Abraomo Voinos pasisi lymo

kito kanclerio n ra ; buvusio titulo vietoje dabar *praefectus studiorum superiorum*. Kad tai buvo pereinamasis laikotarpis, rodo *Catalogus Provinciae Lithuaniae anni Domini 1631 in septembri*: «Collegium Vilnense... 4. P. Benedictus Soxo, Vice-Cancellarius Academiae, consultor collegii, resolutor casuum »(ten pat, fol. 284v). Nuo šio laiko iki pat 1773 m. bus žymimas tik vicekancleris, nes kancleriu buvo laikomas Vilniaus vyskupas.

<sup>13</sup> *Continuatio historiae collegii Crozensis ab anno 1618*, žr. ARSI Lith. 38 I fol. 241a ir sek.

<sup>14</sup> « Animum suum aperuit, quod Academiam scilicet Vilnensem scholis duabus, in quibus de divinis humanisque iuribus et medendi scientia tractaretur, augere decrevisset ». Ten pat, fol. 241a r.

išlaikyti du medicinos profesorius<sup>15 16</sup>. Yra taip pat žini, kad medicinos fakulteto mintis dar tebebuvo gyva karaliaus Augusto II laikais<sup>16</sup>.

Taigi, mesti bendr kaltinim, kad j zuitai nebuvo link vesti medicinos moksl savo vadovaujamoje akademijoje, yra istoriškai klaidinga. Nereikia pamiršti ir to, kad j zuitai, patys ned stydami civilin s teis s nei medicinos, tur jo kviesti pasaulie ius profesorius, kuriems reik jo užtikrinti ger ir pastov išlaikym . D l to, kuomet tik buvo pradedama r pintis ši fakultet steigimu, vis pirma buvo tariamasi apie j medžiagin fundacij .

Tre ias, dažnai sutinkamas neteisingas išankstinis nusistatymas yra sitikinimas, kad Vilniaus akademija buvus beveik išskirtinai bajor ir diduomen s mokykla, neprieinama paprastiems jaunuoliams. Tiesa, ne kart šaltiniuose pažymima, kad Vilniaus akademij lanko žymi didik , senatori , bajor vaikai. Bet tai neneigia mokykloje buvus ir neturting j . Jei šandie profesorius teis tai didžiuojasi, tarp savo klausytoj tur damas kokio ministerio s n ar dukter , kod l anuomet negal jo panašiai didžiuotis Vilniaus akademijos vadovyb ? Iš to, kiek paž stu akademijos istorijos šaltinius, net nedr s iau tvirtinti, kad skai iaus atžvilgiu student tarpe kilmingieji b t sudar daugum . Tarp pirm j Lietuvoje j zuitus stojusi sutinkame beveik vien miestie ius ir provincijos valstie ius. V liau prisideda ir kil iš bajor bei didik , bet per vis j zuit Lietuvoje buvimo laik , kiek man žinoma, ordino nari tarpe nebuvo n vieno kilusio iš pa i didik j Lietuvos pon šeim : nei Radvil , nei Chodkevi i , nei Sapiieg , nei Pac , nors vienas kitas buvo j zuitus stoj s iš Valavi i , Tiškevi i , Bžozovski ir kit . Ordino vidaus gyvenime nebuvo atsižvelgiama ankstyvesn socialin pad t . Gal kartais ir d l to didieji ponai laik si nuošaliai. Visa tai neleidžia taip paprastai laikyti Lietuvos j zuitus buvus vienašališkai probajoriškus. Dar daugiau! Žinome, kad jie specialiai globojo neturtinguosius ; jiems Vilniuje buvo steigta iki 100 mokini talpinanti *bursa pauperum* arba *musicorum*, neskaitant j zuit vadovaujamo, vysk. V. Protasevi iaus steigto bendrabu io ir vyskupijos bei popiežiaus seminarij , kur irgi dažnai buvo priimami kitaip netur iš ko pragyventi jaunuoliai<sup>17</sup>.

Pagaliau, dar vienas išankstinis nusistatymas, labai dažnai klai-

<sup>15</sup> Plg. S. Zał ski, *Jezuici w Polsce*, I t., Lvovas 1900, 641 psl.

<sup>16</sup> Tok J. Preuschhoffo tvirtinim mini savo veikale J. Bieli ski, *Uniwersytet Wile ski*(1579-1831), 11 t., Krokua 1899-1900, 5 psl.

<sup>17</sup> Plg. S. Zał ski, *Jezuici w Polsce*, I t., Lvovas 1900, 259 psl.

din s m s žvilgsn praeit , b tent noras praeit suprasti ir išaiškinti dabarties ne tik s vokomis, bet ir pasiektais laim jimais. T nat ral žmoni palinkim ypa iai išnaudoja savo propagandai komunistai, be kurios neapsieina ir j moksliniai veikalai. Pavyzdžiui,

Vilniaus akademijoje paskait skaitym lotyn kalba ži rima su panieka, ir tai laikoma obskurantizmo ženklų (mat, Sovietijoje lotyn k. šandie turi b ti niekinama, kadangi ji esanti bažnytinišk kalba), bet nepagalvojama, kad anuomet visuose universitetuose buvo d stoma ir visi moksliniai darbai buvo rašomi lotyn kalba. Pagaliau, kuri kalb b t buv galima vartoti daugianacionalin je Vilniaus student auditorijoje ? Tikrai ne lietuvi ; grei iausiai lenk , kuri b t neabejotinai past mus Lietuv dar didesn sulenk jim .

Istorikas turi vis pirma ištirti, kaip kas yra iš tikr j buv : *wie ist es eigentlich gewesen* — tariant Rankes žodžiais, ir tik tada daryti išvadas. Tikr j istorini vyki ir apraišk prasm galima susekti, tik juos sta ius t laik ir žmoni gyvenimo samprat ir atsižvelgiant laiko bei vietos aplinkybes, o ne spaudžiant juos j ga savo iš kažin kur atsineštus arba kit primestus r mus.

Visa tai reikia tur ti prieš akis ir gilinantis mokslin pažang Vilniaus j zuit akademijoje. Šandie n ra lengva atsakyti visus šios temos iškeliamus klausimus. Daug m s reikalui svarbi šaltini neišliko : neturime Vilniaus akademijos imatrikuliacij kny-g nei piln studijas baigusi j ir mokslo laipsnius gijusi j s raš , neturime metini mokslo program nei student darb tekst . Bet yra išlik gan pilni profesori katalogai, metiniai Rom si sti pranešimai, bibliografiniai duomens apie profesori išspausdintus veikalus, vair s laiškai ir kitos žinios. Jei turimieji šaltiniai ir neleidžia spr sti apie atskir student pažang moksle, ta iau j pakanka susidaryti vaizdai apie bendr mokslin pažang akademijoje vairiais jos laikotarpiais. Tod l ia trumpai ir peržvelgsime j zuit vadovaujamos akademijos mokslin veikl trijuose jos gyvavimo laikotarpuose, pagal jau min to istoriko Bednarskio duot ir taip pat *Lietuvi Enciklopedijoje* naudot padalinim : I. Augimo ir klest jimo laikotarpis, nuo akademijos steigimo iki rus 1655 m. Vilni si-veržimo ; II. Išsilaikymo tarp kar , mar ir nelaimi laikotarpis, kuris t s si iki 1741 met ; III. Persiorientavimo laikotarpis, užtruk s paskutiniuosius tris dešimtme ius, iki 1773 met .<sup>1</sup>

#### I. Augimo ir klest jimo laikotarpis

Pirmieji 75 akademijos veiklos metai buvo taip pat ir mokslo atžvilgiu augimo bei klest jimo laikotarpis. Jau pati pradžia rodo

tvirt mokslo keliu darom žingsn . Gaila, neturime žini , kaip buvo atšv stos Vilniaus kolegijos universitet pak limo išskilm s. Jos tur jo b ti 1580 m. ruden , nes tik rugs jo m n. buvo gauta iš Romos popiežiaus bul <sup>18</sup>, nors Vilniuje universitetui kurti prašym popiežius buvo pasiraš s 1579 m. spalio 30 d., ir toji data stovi pa ioje bul je. Tiktai rašas marmuro lentoje prie jimo vart : *Academia Universitas Societatis Iesu. Erecta anno 1580* liudija, kad tais metais vyko formalus universiteto atidarymas<sup>19</sup>. Apie 10 m. anks iau buvo atidaryta Vilniuje kolegija. Apie tas iškilmes J zuit archyve Romoje išliko programinio skelbimo projektas. Atsišaukime dalyvius iškeliami mokslo svarba žmogaus gyvenime. Ten rašoma: « gij s mokslo, visa, kas tik užtinkama dangaus, žem s ir vandens paviršiuje ir viduje, nors b t toli ir neregima, matys, tarsi tai gul t po jo kojomis, be jokio pavojaus suklysti, panašiai kaip Dievas, kuris negali suklysti nei b ti klaidinamas ; ir taip pažins kiekvieno daikto esm , kad jau pats sprendimo tvirtumas rodys jame esant dieviškumo p dsakus ». Net ir «valstyb , juo religingesnius, išmintingesnius ir visoki dalyk pažinime labiau išsilavinusius tur s patar jus ir pilie ius, tuo geriau ir s kmingiau gal s b ti tvarkoma »<sup>20</sup>. Toliau iškeliami vysk. Valerijono Protasevi iaus nuopelnai: jo geraširdiškum d kingai prisiminsi dabartiniai, bet dar labiau busim j kart žmon s <sup>21</sup>. Prie tos prakalbos prid ta atskirose klas se einam dalyk programa, o vaizdžiai, kaligrafiškai parašytos hebraj , graik ir lotyn kalbomis eil s ia pat praktiškai rod , kad naujoji mokykla ketina b ti tikrai rimta mokslo staiga <sup>22</sup>.

Pradžioje, kaip žinome, buvo atidarytos 5 žemesn s klas s, bet

---

<sup>18</sup> F. Sunieris, Lenkijos ir Lietuvos j zuit provinciolas, 1580 m. rugs jo 7 d. raš iš Braunsbergo T. Generolui Rom : « Et per rispondere prima a quello che la Paternità Vostra mi scrive, sappia che lin hora non hanno ricevuto li nostri Vilnensi il privilegio de la università de Vilna, secondo quello che di là mi vien scritto in Agosto » (ARSI Germ. 158 fol. 268r). Tris dienas v liau iš Braunsbergo rašytame Rom laiške Sunieris jau gali pranešti: «ho già ricevuto il privilegio de Vilna » (ten pat, fol. 278v).

<sup>19</sup> Plg. S. Zał uski, *Jezuici w Polsce*, I t., Lvovas 1900, 253 psi.

<sup>20</sup> « Nam scientia fretus, quaecunque supra subterque caelo, terra, undis definiuntur, licet procul a conspectu remota, velut ante p d s iacientia, sine ullo erroris periculo, instar Dei, qui falli et fallere non potest, contemplabitur, suisque principiis unamquamque rem ita metietur, ut vel ipsa iudicii firmitate perspicuum divinitatis cuiusdam vestigium prae se ferat... Respublica vero quanto religiosiores, sapientiores et rerum variarum cognitione magis instructos (quod in Ulyxe praedicat Homerus) habebit consiliarios et cives, nunquid non tanto melioribus consiliis et faciliore successu administrabitur ? » (ARSI Lith. 38 fol. 014r).

<sup>21</sup> Ten pat, fol. 014r-v.

<sup>22</sup> Ten pat, fol. 014v-016r.

jau po dvej met prad ta d styti filosofija, ir 1578 m. prisid jo teologija, taip kad sekaniais metais suteiktas universiteto titulas nieko naujo iš mokslo dalyk neprid jo, tik juridiniai teisingo šiuos aukštesniojo mokslo skyrius, paversdamas juos fakultetais, kuriuose buvo teikiami aukštojo mokslo laipsniai.

Jau iš akademijos laik , iš 1583 m., yra išlik s *Index lectionum et exercitationum*, t. y. paskait ir pratyb s rašas, kuriame smulkiiai sužym ta kiekviename kurse tais metais einama medžiaga <sup>23</sup>. Teologijos fakultete buvo d stoma: kontroversin teologija; iš dogmatin s teologijos : apie Dievo savybes ir Šv . Trejyb s paslaptis (kitaip sakant, traktatas *De Deo Uno et Trino*), iš moralin s teologijos : apie teisingum ir teis , pagal šv. Tomo Akvinie io II dalies 2-j knyg ; iš kanon teis s : s žin s reikalus lie i klausimai; iš egzegez s: šv. Luko evangelijos aiškinimai, — kiekvieno dalyko paprastai po 4 savaitines valandas. Filosofijos fakultete tais metais buvo d stoma Aristotelio logika, kuri iš jus, pereita prie fizikos knyg . Be to, du kart savait je buvo hebraj kalbos pamokos, kuri metu buvo skaitoma *Pradžios knyga* ir išeinama hebraj kalbos gramatika. Žemesni studij skyriuje buvo jau nebe 5, bet 6 klas s : be retorikos ir poetikos klasi , 3 gramatikos klas s ir infima ; kiekviena iš j tur jo savo smulki pamok program .

Pažym tina, kad daug vietos buvo skiriama išeit dalyk pakartojimams, pagilinimui. Visas šeštadienis skiriamas disputams ; kart per m nes buvo ruošiami iškilmingi disputai, kuriuose dalyvaudavo visi to fakulteto studentai ir profesoriai.

Buvo ir speciali pamok . Atidarant kolegij buvo paskelbta, jog bus «lavinamasi vokie i kalboje, kad šiuo atžvilgiu b t patenkintas vis troškimas » <sup>24</sup>. 1583 m. minima speciali «ruteniška klas » (*classis rutenica*), kurioje kasdien prieš ir po piet mokoma skaityti ir rašyti ruteniška; po to šis tas iš evangelijos arba iš katekizmo, tiek apaiškinant, tiek atmintinai išmokstant »<sup>25</sup>.

Ar buvo kada akademijoje panaši speciali lietuvi kalbos klas arba bent apie t kalb paskaitos ? M. Biržiška ir j sekdami kiti <sup>28</sup>

<sup>28</sup> ARSI Germ. 161 fol. 313v-313r (!).

<sup>24</sup> « Diebus dominicis festisque... a prandio... orationes turn solutas turn ligatas in magistrorum aliorumque auditorum ordine declamandas hora prima sua praesentia cohonestabunt. Cui actioni succedet aliquod exercitium linguae germanicae, ut omnium desiderio in hac etiam parte satisfiat » - ARSI Lith . 38 fol. 015r.

<sup>25</sup> « In classe rutenica. Docebuntur quotidie mane et a prandio legere et scribere rutenice, postmodum aliquid ex evangelio vel catechismo turn interpretari, turn memoriae mandare » - ARSI Germ. 161 fol. 313r.



teigia, kad akademijoje buvusios steigtos apie 1620 m. lietuvi „, latvi ir est kalb katedros <sup>26</sup>. Bet š pavasar Vilniaus universiteto docentas dr. Jurgis Lebedys išspausdino Lenkijoje pranc z k. straipsn , kuriame rodo, kad šaltiniai, tiesa, kalba apie lietuvi k. mokym si, bet jie lie ia ne akademij , o Vilniuje prie šv. Ignaco bažny ios veikus noviciat <sup>27</sup>.

N ra abejon s, kad lietuvi kalba buvo puosel jama Vilniaus seminarijose ir prie akademijos esan iose bursose arba bendrabu iuose. Ir pa ioje akademijoje, labai galimas dalykas, ji rado sau viet žemesn se klas se, kai pagal program buvo skaitomas ir aiškinamas katekizmas *lingua vulgarī*. Speciali teoretini lietuvi kalbos paskait filosofijos ar teologijos fakultet studentams akademijoje, atrodo, nebuvo. Taip pat n ra žinoma, kad per vis akademijos gyvavimo laikotarp kada nors b t buv paskait apie lenk kalb ar literat r .

Aplamai pa mus, jau nuo pat pradžios akademijos mokslo lygis nebuvo menkesnis už Pragos, Vienos, Somos ir kit universitet mokslo lyg . Min tuose universitetuose išsilavin pirmieji Vilniaus profesoriai atsineš iš ten intensyvaus mokymo technik ir aukštus reikalavimus. Krokuvos universitetas, antroje XVI a. pus je pergyven s dekadencij <sup>28</sup>, Vilniuje sik rus j zuitams, pateko tikr kriz , taip kad 1576 m. Lenkijos vyskupai savo provinciniame sinode nutar užd ti vyskupijoms speciali kontribucij Krokuvos universitetui išlaikyti. Yra išlik s ta proga vysk. Protasevi iaus rašyto popiežiui laiško originalas<sup>29</sup>. Jame vyskupas prašo popieži , kad j atleist nuo užd tos kontribucijos, nes Lietuvoje esanti neblogesn mokslo staiga, kuri jam tenk pirmoje vietoje palaikyti <sup>30</sup>. Beveik visiškas iš Lietuvos Krokuv vykstan i studijuoti nutr kimas rodo, kad Vilniuje buvo galima semtis mokslo neblogiau kaip Kro-

<sup>26</sup> «... apie 1620 m. t kalb (lietuvi , latvi ir est ) katedros akademijoje buvo steigtos, kuri lietuviškoji, žinoma, ypa iai buvo svarbi » : H. Biržiška, Senasis Vilniaus universitetas, Londonas 1955, 13 psl. « Lietuvi kalb , be abejo, d st garsusis Konstantinas Sirvydas (Sirvydas, 1579-1631 m.) » - ten pat, 13 psl. Apie lietuvi kalbos d stym (nors jau ne apie akademij os katedr ) kalbama dar veikale Vilniaus universitetas, Vilnius 1966, 35-36 psl.

<sup>27</sup> J. Lebedys, *Y a-t-il eu à l'Université de Vilnius une chaire de lituanien aux XVII<sup>e</sup> et XVIII<sup>e</sup> siècles?*, žr. *Acta Baltico-Slavica*, 3 (1966), 99-106 psl.

<sup>28</sup> Plg. W. Urban, *Akademia krakowska w dobie reformacji i wczesnej kontrreformacji (1549-1632)*, žr. *Dzieje Uniwersytetu Jagiello skiego w latach 1664-1774*, I t., Krokua 1964, 254 psl.

<sup>29</sup> Vatikano archyvas, Segr. di Stato, Vescovi, vol. 10 tol. 293r-v.

<sup>30</sup> Plg. A. Theiner, *Annales ecclesiastici*, II t., Roma 1856, 314-315 psl.

kuvoje. Net ir Pragos universiteto prestižui pakelti buvo iškviestas iš Vilniaus garsusis teologijos prof. Emanuelis de Vega<sup>31</sup>.

Ta iau, reikia pripažinti, kad Vilniaus akademija netur jo nei šiame laikotarpyje, nei v liau kada nors pirmojo pasaulinio dydžio profesori , kaip kad buvo Suarez, Bellarmino, Kircher Romoje, nors netr ko ir toki , kurie paj g išgars ti ir užsienyje. Iš dalies gal tai priklauso nuo geografin s pad ties — per daug nuošaliai nuo ano meto kult ros centr , — bet taip pat nuo darbo aplinkybi . Pirmaisiais dešimtmeiais daug gabi j g reik jo skirti kontroversijoms su kitatikiais. Kas buvo rašoma iš teologijos, tur jo dažniausiai tiksl atsakyti klaidatiki daromus priekaištus arba giliau paaiškinti j neigiamas bei iškraipomas tiesas. Tokie yra Skargos teologiniai veikalai, tokie jau min to Em. Vegos, Martyno Smigleckio, Justo Rabe ir kit raštai. Paprastai jie yra original s, giliai gvilden keliamus klausimus, nors, žinoma, juos tepalie i iš vienos pus s, iš tos, iš kurios ateina puolimai.

Iš žymesni j filosofijos profesori pamin tinas tas pats iš Lvovo kil s, XVI a. gale pusantr o dešimtmeio Vilniuje dirb s Martynas Smigleckis, «žymiausias Vilniaus akademijos logikos specialistas »<sup>32</sup>. Jo parašyta ir 1618 m. Ingolstadte išspausdinta *Logica selectis disputationibus et quaestionibus illustrata* — platus dviej tom veikalas, — buvo plaiai vartojama Pranc zijos j zuit mokyklose, o Anglijoje, nekatalikiškajame Oksfordo universitete, ja buvo naudojamosi iki XIX a. Reikšminga taip pat Smigleckio knyga, nagrin janti special , tuomet Vakar Europoje daug diskutuojam klausim , b tent, ar leista už paskolintus pinigus imti procentus ; knyga išleista Vilniuje 1596 m. titulu *O lichwie*. Smigleckis klausim sprendžia moraliniu poži riu, veda kapitalo s vok , skirting nuo realiosios metalo vert s. Visuomeniniu gi poži riu griežtai pasisako prieš bet kok žmoni išnaudojim , ypa iai prieš baudžiov<sup>33</sup>.

XVII a. pirmoje pus je teologiniai gin ai aprimo. Iš teologijos profesori kai kurie ilgai ir s kmingai d st vairias teologijos disciplinas, pavyzdžiui, ilgametis akademijos kancleris ispanas Jok bas Ortiz (Ortisius<sup>34</sup>), kai k paliko rankrašiuose, bet neišleido nieko

<sup>31</sup> Plg. A. Kröss, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, I t., Viena 1910, 717 psl. ; *Lietuvi enciklopedija*, XXXIII t., Bostonas 1965, 268-269 psl.

<sup>32</sup> J. Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, Vilnius 1965, 245 psl.

<sup>33</sup> Plg. P. Rabikauskas, *Šmiglecki Marcin*, žr. *Lietuvi enciklopedija*, XXVIII t., Bostonas 1963, 180-181 psl. ; *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966, 33 Ir 45 psl.

<sup>34</sup> Jok bas Ortiz, jau 1609 m. akademijos kancleris, 1610 m. vasar , po didžiojo gaisro, persik l su studentais Pultusko kolegij ; 1613 m. sugr žo Vilni ir ten jo kanclerio pareigas iki 1625 m. vasaros. Tada persik l jau silpnos sveikatos

žymesnio, ko nors naujo ši mokslo šak nešan io. Tame laikotarpyje labiau iškilo humanitariniai dalykai: retorika, eil dara ir kalb mokslai. Užtekt ia tik pamin ti Sarbievij , gimimu moz r , bet širdimi tapus lietuviu, kuris buvo vis pripažintas vienu iš didžiausi to meto lotyn kalba poet <sup>35</sup>. Jis taip pat pasižym jo kaip poezijos teoretikas. Jo veikalas *De perfecta poesi*, išleistas tik m s laikais<sup>36</sup>, buvo rankraš iuose naudojamas ne vieno profesoriaus Vilniaus akademijoje ir kitur.

Negak'me praeiti šia proga nepamin j ir žemai io Žygimanto Liauksmino. Jo *Praxis oratoria* per ištisus 100 met buvo vis naujai išleidžiama ir užsieniuose susilauk net 11 laid . Tai tikrai praktiškas, trumpai ir aiškiai išd st s svarbiausias iškalbos taisykles vadov lis <sup>37</sup>. Jame autorius pasipriešina visokiam pompastiškumui, dirbtinumui, išorini efekt ieškojimui, reikalauja tvarkingo ir planingo sakom kalb paruošimo, smerkia tuos, kurie iš manturumo terpia savo gimt j kalb daug lotynišk žodži <sup>38</sup>. Tarp kitko rašo, kad jam « gaila t jaunuoli , kurie, baig retorikos klas , palieka mokykl . Jie meta studijas tuomet, kai tur t jas prad ti. Tokie skiriasi nuo nemokš tik tuo, kad šiek tiek supranta lotyn kalb , kituose dalykuose visiškai jiems lyg s »<sup>39</sup>. Tod l visus ragina siekti aukštesni studij , klausyti filosofijos paskait . Toje knygoje

Nesvyžiaus kolegij ir ten mir 1625 m. spalio 11 d. Plg. Lietuvos j zuit provincijos katalogus : ARSI Lith. 6 ; [A. Liuima], *Ortiz Jaime*, žr. *Lietuvi enciklopedija*, XXI t., Bostonas 1960, 212 psl.

<sup>35</sup> Plg. P. Rabikauskas, *Sarbievijus Motiejus Kazimieras*, žr. *Lietuvi enciklopedija*, XXVI t., Bostonas 1961, 491-493 psl. ; *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966, 39-40 psl.

<sup>36</sup> Sarbiewski Maciej Kazimierz, *O poezji doskonalej czyli Wergiliusz i Homer* (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus), išl. S. Skimina, Breslavas 1954 ; (tas pats autorius), *Wyklady poetyki* (Praecepta poeticae), išl. S. Skimina, Breslavas-Krokuva 1958.

<sup>37</sup> Naudotasi leidiniu : *Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae, quae ad componendam orationem scitu necessaria sunt...* a P. Sigismundo Lauxmin e Soc. Iesu, s acrae] t heologiae] d[octore], Coloniae 1705.

<sup>38</sup> Plg. J. Jur giniš, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, Vilnius 1965, 264-265 psl. ; *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966, 40-41 psl.

<sup>39</sup> « Quare miseret me illorum iuvenum, qui postquam ad classem rhetoricae pervenerint, scholis valedicunt. Nimirum : ibi studere desinunt, ubi studia inchoare debebant. Sola igitur latinae linguae aliquantula notilia differunt ab idiotis. Cetero ipsis omnino pares. Neque multum iuvari possunt lectione librorum. Quae enim legunt non intelligunt. Ac veluti caecus colores non discemit, ita isti sine Philosophia, quae verissimum intellectus nostri lumen est, neque acumen ingenii, neque eruditionis elegantiam, neque geminam sapientiae forman in aliorum scriptis agnoscere possunt» (*Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae...* a P. Sigismundo Lauxmin, Kölnas 1705, 150 psl.).

Liauksminas duoda savo sukurti išties kalb pavyzdžius, kaip reikia sakyti mokslin, paaiškinam j kalb, kaip sakyti raginam j kalb (*exhortationem*) ir kaip sakyti kalbas teisme. Viskas išreikšta dailiu lotynišku stiliumi. Daugel jo pastab ir nurodym b t galima panaudoti ir m s laikais.

Pirmaisiais XVII a. dešimtmiais pagyvijo Vilniaus akademijoje mokslinis dom jimas vietin mis kalbomis. Tai liudija nauj žodyn ir gramatik pasirodymas. N ra paprastas atsitiktinis reiškinys, kad buv s akademijos studentas Meletijus Smotrickis 1619 m. Vievyje išleido pirm j rus k. gramatik, kuri v liau buvo išverta bulgar ir serb kalbas ir du kartu perspausdinta Maskvoje (1648 ir 1721 m.)<sup>40</sup>. Neužilgo po Smotrickio Grigalius Knapskis — XVI a. gale studijav s Vilniaus akademijoje ir t studij metu raš s lotyn k. eil raš ius, o ypa iai vaidinimus — išleido *Thesaurus Polono-Latino-Graecus* — lenkiškai-lotyniškai-graikišk žodyn (Krokuvoje 1621), tur jus vairiais atžvilgiais didel s reikšm s Sirvydo ir Elgerio žodyn paruošim<sup>41</sup>. Kiek v liau, ilgametis Vilniaus akademijos kancleris, profesorius ir kur laik rektorius, Benediktas de Soxo, išspausdino *Praecepta grammaticae linguae polonicae* (Vilniuje 1636 m.). Taigi, ne lenkas, bet ispanas buvo pirmasis Vilniuje lenk kalbos teoretikas.

Šioje aplinkoje neatsiliko ir lietuvi kalbos tyrin jimas. Didžiausias našas priklauso žinomiems lietuviams j zuitams Konstantinui Sirvydui ir Jonui Jaknavi iui. *Trij kalb žodynas (Dictionarium trium linguarum in usura studiosae iuventutis)*, *Lietuvi kalbos raktas (Clavis linguae lithuanicae)*, iš t laik paein s, nors tik iš sekan io šimtmeio leidim žinomas *Lietuvos kalb aprašymas arba gramatika (Universitas linguarum Lithuaniae)* ir pagaliau praktiškiems reikalams išleistos lietuvi k. knygos, kaip Sirvydo *Punktay sakimu* ir Slavovinskio *Giesm s* dar šandie yra neišsemiami m s kalbos turt šaltiniai.

Dažnai skaitome dabartiniuose Vilniaus Akademijos aprašymuose, kad joje be lotyn ir graik kalb, be saus aristotelin s filosofijos teorem, be akvinietin s teologijos tezi nieko daugiau nebuvo d stoma. Taip dažniausia kalba tie, kurie niekad n ra pa m savo rankas anuomet vartot vadov li arba student daryt paskait santrauk. Su praktiškais dalykais, tiesa, daugiau buvo supažindinama ne

<sup>40</sup> Plg. *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966, 34-35 psl.

<sup>41</sup> J. Puzynina, « *Thesaurus ' Grzegorza Knapiusza, siedemnastowieczny warsztat pracy nad j zykiem polskim* (= Prace j zykoznawsze, 29), Breslavas-Varšuva-Krokuva 1961. Apie š veikal plg. K. Pakal ka, *Studija apie XVII a. lenk leksikografijos paminkl*, žr. *Literat ra ir kalba*, 6 (Vilnius 1962), 483-484 psl.

žemesn se klas se, kaip kad daroma šiandie gimnazijose, o filosofijos studij metu. Ne vis trej met kurso laik užimdavo abstrak i s vok aiškinimas ; nemaža vietos buvo skiriama t s vok iš praktinio gyvenimo paimtais pavyzdžiais iliustravimui. Pavyzdžiui, traktate apie siel galima užtikti ausies ir akies organ aprašymus, žinias apie gars , apie muzik , apie sapnus ir t.t. Filosofiniame fizikos skyriuje buvo kalbama kone apie visk : apie astronomij ir meteorologij , apie žuvis, paukš ius ir gyvulius, apie žmogaus anatomini sud t ir savybes, net duodami vairi valgi receptai. Arba taip vadinama moralin filosofija, kurios kitas vardas yra etika, apimdavo ir ekonomij , ir politik , net ir agrikult r . Tie dalykai buvo išeinami ne kaip atskiri mokslai, bet kaip gyvenimiški filosofijos ties pavyzdžiai. Priklausydavo nuo d stytojo, kuris dalykas b davo pla iau palie iamas, kuris siauriau; ta iau bent pradini s žinios buvo visiems duodamos.

Lietuvos ir Lenkijos j zuit kolegijos, taigi ir Vilniaus universitetas, tur jo t ypatyb , kad jose b davo dar specialios matematikos pamokos, kai kit krašt j zuit mokyklose to neb davo. Žinoma, aukštosios matematikos jos nepasiekdavo, bet, atrodo, neapsistodavo vien ties pradine aritmetika. Nes matematik , kaip rodo iš XVII a. išlikusi aukštesni j studij programa, d stydavo kiekvien studij dien filosofijos fakulteto studentams<sup>42</sup>. Pirmoje XVII a. pus je matematikos srityje ypa pagars jo Vilniaus profesorius Osvaldas Krügeris, kuris buvo vadinamas *saeculi sui Archimedes*. Jo knygoselie iami svarbiausieji matematikos klausimai. Viena iš j , *Centuria astronomica*, pasirodžiusi Vilniuje 1639 m., dar 1707 m. buvo išleista Maskvoje rus kalba<sup>43</sup>.

Istorijos mokslas tuomet dar netur jo savo katedros, bet jis buvo palie iamas retorikos paskaitose, kaip iliustracija arba medžiaga retorikos tikslams. Taip buvo ne tik Vilniuje, bet ir daugelyje kit universitet . Šalia mokyklos ta iau istoriniai veikalai tur jo savo vert , ypa iai kai Flacijus Illyricus paskelb Magdeburgines centurijas ir kard. Baronijus Bažny ios analus arba metraš ius. Pirmasis

<sup>42</sup> *Dispositio superiorum studiorum Academiae Vilnensis Societatis Iesu, hyeme et aestate, mane et a prandiis* [be datos, bet iš XVII a. vidurio arba antros pus s] «... Lectiones hyeme a prandiis... 5° Lectio mathematices a prima cum dimidia per tres circiter quadrantes \*», žr. ARSI Lith. 36 f oi. 197r.

<sup>43</sup> Plg. M. Biržiška, *Senasis Vilniaus universitetas*, Londonas 1955, 8 psl. ; *Allgemeine deutsche Biographie*, XVII, Leipcigas 1883, 233 psl., kur pabr žiama, kad Krügeris, b damas Dancige, paveik s v liau išgars jusi Johann Hevelius (1611-1687) dom tis astronomija ir j ved s t mokslo srit ; S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem*, Paryžius-Briuselis 1877, 377 psl., kur iškeliami Kr gerio sugeb jimai karo inžinerijoje.

Vilniaus akademijos rektorius Petras Skarga v liau padar Baro-  
n aus anal santrauk lenk kalba <sup>44</sup>. domu, kad toji katalikiškoji  
santrauka tur jo nemažos takos slav ortodoks bažnytin isto-  
riografij . XVII a. gale j išsivert rusai, o antroje XVIII a. pus je  
tuo vertimu pla iai pasinaudojo žymusis bulgar istorikas Paisijus  
Hilendarskis <sup>45</sup>.

Daugiau kaip Skarga istorijos mokslui, ypa iai Lietuvos istorijos  
tyrin jimui, dav Albertas Kojalavi ius. Kaip Skarga taip ir Kojala-  
lavi ius n ra tiesioginiai istorijos tyrin tojai ; medžiag jie ima iš kit  
autori , o ne iš pa i šaltini . Ta iau Kojalavi ius nebuvo vergiškas  
savo pirmatako Motiejaus Strijkovskio sek jas, Lietuvos istorij  
nesuliedina su Lenkijos istorija, j d sto su pagarba ir objektyvumu,  
savaip perdirdamas vis veikalo sutvarkym ir tuo pasirodydamas  
daug logiškesnis ir nuoseklesnis už Strijkovsk <sup>46</sup>.

Tokiu b du, jei dar prid sime trumpai Vilniaus akademijoje  
dirbusio pasaulie io Arono Aleksandro Olizarovskio mokslinius  
darbus iš teis s srities, ypa jo veikal *Be politica Jiominum societate*  
(Apie politin visuomeniškum ), kuriame d sto viešosios teis s daly-  
kus <sup>47</sup>, — b sime apžvelg vis svarbesn Vilniaus akademijos veickl  
mokslo srityje per pirmuosius 75 metus. Galime tvirtinti, ji atitiko  
kit Europos universitet veickl ir program . Tr ko tik vieno, ki-  
tuose universitetuose (nors ir ne visuose) paprastai sutinkamo  
skyriaus, t. y. medicinos. Bet ir šioje srityje nebuvo gryna tuštuma,  
nes Vilniaus akademija jau nuo 1587 m. tur jo savo vaistin , kuri,  
laikui b gant, buvo vis labiau ple iama ir kuriai vadovaudavo neretai  
aukštos kvalifikacijos vaistininkai, sugeb j savo ruožtu paruošti  
nauj vaistinink , skirt kitoms Lietuvos vaistin ms<sup>48</sup>. Pvz., yra  
žinoma, kad v liau (1681 m.) akademijos vaistinei buvo pastatytas  
atskiras dviej aukšt pastatas su visais rengimais, kurie reikalingi  
vaist paruošimui<sup>49</sup>.

<sup>44</sup> *Roczned iele kościelne od Narodzenia Pand y Bogd naszego Iesusa Christusa  
wybrone z rocznych dzieiow Ko ielnych Cesara Baroniusza kdrdynala S. R. K.  
názwaných Annales Ecclesiastici*, przez X. Piotra Skarg , Societatis Iesu Kro-  
kuva 1603.

<sup>45</sup> R. Picchio, *Gli 'Annali' del Baronio-Skarga e la 'Storia' di Paisij Hilendar-  
dski*, ir. *Ricerche Slavistiche*, 3 (1954), 212-233 psl.

<sup>46</sup> Plg. *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966, 38 psl.

<sup>47</sup> Plg. ten. pat, 41 psi.

<sup>48</sup> Plg. J. Bieli ski, *Uniwersytet Wile ski*, I t., Krokua 1899-1900, 129 psl. ;  
S. Biziul evi ius, *Iš farmacijos raidos Lietuvoje (iki 1914 m.)*, ir. *Iš mokslo istorijos  
Lietuvoje*, 1 (1960), 139-152 psl.

<sup>49</sup> *Historia Collega Vilmensis* a. 1681 (ARSI Lith. 42 I fol. 206-207) aprašo nauj  
*Pharmacopolij* pastat , tais metais prad t ir užbaigt , stovint prie vyskupijos aikšt-  
t s, šalia spaustuv s pastato : « Aedes duplici contignatione peramplae ac usibus

## II. Išsil aikymo tarp kar , mar ir nelaimi laikotarpi s

Ši naši, mokslo poži riu tvirtai pastatytos akademijos veikla buvo staiga nutraukta, lyg kirviu nukirsta 1655 m. vasar . Dar 1649 m., kai jau veik teisi fakultetas, buvo pranešama : « ... studij garso traukiami (*fama studiorum excitii*) kilmingieji, eretikai, iš Livonojos, Kuršo, Pr sijos ir net pa ios Karaliau iaus akademijos siun ia m s mokykl savo s nus tolimesn ms studijoms »<sup>50</sup>. Po šešeri met viskas sužlugo. Be jokio perd jimo galime sakyti: 1655 metai akademijos istorijoje buvo patys praž tingiausi metai. Rugpi io 8 d. Vilni siverž negird to žiaurumo rus ir kazok bandos. Miestas paskendo kraujuje ir ugnyje, akademija ir visos jos staigos pavirto gri v siu ir pelen kr va<sup>51</sup>. Šiandie sunku ir

---

commodissimae constitere. Adiectae deinde pro elaborandis pharmacis ac decoquendis distillandisque herbis perquam opportunae officinae. Armaria insuper exquisita accessere, depictisque praestanti penicillo adversus diversa morborum genera divisa Tutelaribus ornatissima, ut non magis sanitatem et odorum fragrantiam quam pietatem religiosum spiret pharmacopolium. Aucta etiam tota suppellex, ut cura et sumptu insigni ita aestimatione nostri pharmacopolii apud externos non exigua. Hinc crebrior pro medicinis ex urb accursus, praecipue patente cunctis ex platea accessu » (ten pat, fol. 206r).

<sup>50</sup> *Status Collegii Vilnensis Societatis Iesu 1649*: »... Extat praeterea in hoc Collegio Serenissimorum regum Poloniae privilegiis et immunitatibus ditata Academia et Universitas, literarum tam humaniorum quam triplicis philosophiae, theologiae et iuris utriusque prudentiae tractatione Celebris, cuius extremae scientiae studium recens fundatum in dies firmandum et bono ordine roboratum iri speramus. Fama studiorum excitii nobilites, haeretici, e Livonia, Curlandia, Prussia, atque adeo ex ipsa Regiomontana Academia liberos suos ad scholas nostras instituendos ultro mitunt, non sine optato a nobis eventu. Hi enim familiari nostrum sermone mansuefacti, una cum literis etiam salutis doctrinam avidè excipiunt, qua probe imbuti, ubi sese domum receperint, plurimos suorum subditorum convertunt, ipsorum dominorum in fidei catholicae constantia mirifico exemplo » (ARSI Lith. 38 fol. 018r).

<sup>51</sup> Tai smulkiai aprašoma bendralaiki j zuit pranešimuose Rom , žr. ARSI Lith. 40 fol. 92r-93v (tas pat pakartota ten pat, fol. 150r-151v); taip pat Vilniaus vyskupo Jurgio Tiškevi iaus laiške Rom , rašytame 1655 m. lapkri io 22 d., žr. *Vetera Monumenta Poloniae et Lituaniae*, išl. A. Theiner, III t., Roma 1863, 497 psl. Nežinia, kod l *Lietuvos TSR istorija*, It., Vilnius 1957, 266 psl., žymi Vilniaus už - mimo dien : liepos 31 d. Visi šaltiniai aiškiai sako, kad tai vyko rugpi io 8 d. (plg. ARSI Lith. 40 fol. 92r ir *Vetera Monumenta*, cituotoje vietoje). Vilniaus miesto ir akademijos nelaim taip pat aprašo S. Rostovskis, *Lituanicarum Societatis Iesu historiom libri decem*, Paryžius-Briuselis 1877, 376 psl., ir S. Zał ski, *Jezuici w Polsce*, III t., Lvovas 1902, 32-33 psl.; jos nenutyl i ir naujausioji Lenkijoje rašyta Lietuvos istorija: J. Ochma ski, *Historia Litwy*, Breslavas-Varšuva-Krokuva 1967, 128 psl. (« Stolica Litwy, która od 1394 r. nie ogl dała wra ych zast pów, 8 VIII 1655 r. padła ofiar najazdu moskiewskiego. Najazd i sze cioletnia okupacja moskiewska straszliwie zrujnowaly Wilno, które ogromnie wyludniło si i na długie dziesi tki lat straciło dawn wietno »). — Skaitant gi tai, kas rašoma naujesniuose okupuo-

sivaizduoti tok maskvie i barbariškum , kuris per por savai i pavert niek didžiausi kult ros židin Lietuvoje. Kur anks iau buvo vietos gyventi iki 150 j zuit ir antra tiek seminarij bei bendrabu i aukl tini , dabar, kai po dvej met keli j zuitai kunigai gal jo sugr žti Vilni , jie nerado n vieno tinkamo apsigyventi kambario. Kiek apsitvarkius, vicerektoriui (kuriuo tuomet buvo Kazimieras Kojalavi ius) ir ekonomui reik jo išsitemkti viename ir tame pa iame kambar lyje. O iš klasi ir auditorij , kur anks iau gal jo sutilpti iki 1200 mokini ir student , visiškai nieko neliko. *Pro scholis ianitoria fuit* — durininko kambaryje susirinkusiems mokiniams buvo duodamos pamokos <sup>52</sup>. Bet ir jas greitai reik jo nutraukti, nes už jo maras, kurio metu mir iš t keli Vilni sugr žusi j zuit 3 lietuviai kunigai. Tame pa iame pranešime, iš kurio paimtos šios žinios, pažymima, kad sugr ž T vai buvo prad j sakyti lenkiškus ir lietuviškus pamokslus ; « klausyti lietuvišk pamoksl susirinkdavo nepaprastai daug žmoni , kurie kartais garsiai ir su ašaromis d kodavo Dievui, kad leido pagaliau sugr žti j užtar jams »<sup>53</sup>.

Ne tik Vilniuje, bet ir Akademijos valdose tapo viskas sunaikinta. 1660 m. rašoma : *Reliquiae praediorum in Dworzyszczce et Zmuydki ab hoste sunt incinerata*, t. y. kas dar buvo lik Dvarykš i ir Žemaitkiemio dvaruose, tapo prieš sudeginta <sup>54</sup>. O tie dvarai, kaip žinome, buvo kaip tik pagrindinis Vilniaus akademijos išlaikymo šaltinis.

---

tos Lietuvos leidiniuose, pavyzdžiui, *Lietuvos TSR istorija*, It., Vilnius 1957, 266 psl. («Tokiomis aplinkyb mis 1655 m. liepos m n. be jokio didesnio m šio rus kariuomen pri jo prie Vilniaus. Etmonas Radvila, nepaj gdamas atsilaukyti prieš rus ir ukrainie i kariuomen , trauk si iš miesto, sudegindamas tilt per Ner ir kai kuriuos sand lius. Vilniaus gula, vadovaujama Žeromskio, užsidar pilyje ir, b dama apsupta, kelet dien atkakliai priešinosi. Liepos 31 d. gula kapituliavo. Rugpi io 6 d. rus kariuomen už m Kaun . Iš Kauno ji pasuko Gardin ir rugpi io pabaigoje j už m ... » — nieko daugiau apie Vilni ; iš tokio pasakojimo susidaro sp - dis, kad, jei mieste buvo kas sugriauta ar sunaikinta, tai padar etmonas Radvila ir nenor jusi laiku pasiduoti Žeromskio gula ; o rusai taikiai jo iš miesto miest , tarsi pasivaikš iodami), arba Vilniaus universitetas, Vilnius 1966, 41-42 psl. (« Ryšium su Ukrainos išsivadavimo karu Lietuvos ir Lenkijos feodalams sitraukus kar su Rusija (1654), taip pat švedams siveržus Lietuv (1655), mokslas Vilniaus akademijoje visiškai nutr ko. Tik pra jus keleriems metams Vilniaus akademija v l prad jo dirbti » — ir viskas ; kalti Lietuvos feodalai, kam jie sitrauk kar su Rusija), taip ir negalima atsikratyti minties, kad ten m s krašto istorija daugiau klastojama negu objektyviai vaizduojama.

<sup>52</sup> ARSI Lith. 40 f oi. 93r (=fol. 151r-v).

<sup>53</sup> Ten pat: « Duplex interea populi concio celebrata : e quibus lituanica ingenti plaudere visa st confluxu, alta interdum voce populo gratias Deo inter lacrymas impendente, quod suis auxiliis Patres sui tandem essent restituti».

<sup>54</sup> ARSI Lith. 40 fol. 169r (= fol. 189r).



Tik 1663 m., t. y. po 8 met nuo nelaimi pradžios, gal jo rašyti apie Vilniaus akademij : «buvo dedamos visos pastangos atstatyti iš gri v siu kolegij ir atgaivinti dvar nuosavybes »<sup>55</sup>.

Prie to prisid jo didžiuliai nuostoliai padaryti mokomajam personalui. Suiru i metu iškrit s ordino nari prieauglis ir padid j s mirusi j skai ius prived prie to, kad Lietuvos provincijos j zuit skai ius sumaž jo kone per pus ; 1649 m. Lietuvos provincijoje buvo iš viso 594 j zuitai (248 kunigai, 184 klierikai, 162 broliai)<sup>56</sup>, 1659 m. — jau tik 388, iš kuri pa ioje provincijoje tik 288, kiti pasitrauk ir prisiglaud vairiose ordino provincijose (iš esan i pa ioje provincijoje: 184 kunigai, 29 klierikai ir 75 broliai)<sup>57</sup>; 1663 m. bendras skai ius dar mažesnis : 352 j zuitai (234 kunigai, 43 klierikai, 75 broliai), nors beveik visi, kurie buvo pasitrauk kitus kraštus, jau buvo sugr ž <sup>58</sup>. Tiktai 1680 metais buvo pasiektas senas, prieš kar buv s skai ius : 1680 m. buvo 622 j zuitai (213 kunig , 236 klierikai, 173 broliai)<sup>59 60</sup>, kai 1679 m. tebuvo iš viso 577 <sup>60</sup>. Bet reikia nepamiršti, kad ir tuomet dar nebuvo nugal tos visos sunkenyb s. Naujai sijung ordino nariai buvo visi jauni, dar tur jo išeiti mokslus. Ant išlikusi j senesni j pe i užgul visi atstatym sunkumai ir esam staig išlaikymas. Be Vilniaus akademijos Lietuvos j zuit provincija XVII a. viduryje tur jo dar 10 kolegij ir 10 kit nam . Šiandie sakytume, kad tokiu atveju b t buv geriau susikoncentruoti prie svarbesni staig , uždarant tas, kurios buvo mažiau reikšmingos. Bet ano meto tikrov je kas gal jo išdr sti atsisakyti to, k tur jo, nežinodamas, kas ateityje jo laukia. Pra jusios nelaim s parod , kad kaip tik mažesn s, nuošalesn s ordino staigos buvo mažiau nelaim paliestos kaip didžiosios kolegijos. Visa tai istorikas turi tur ti prieš akis, jei nori pažinti, kaip iš tikr j kas yra vyk , ir nori objektyviai paaiškinti vairius praeities reiškinius.

Beveik iš nieko naujai atkurta akademija band pasiekti prieš jos sugriovim tur t stov . Jau 1664 m. v l šven iamos daktaro

<sup>55</sup> Ten pat, fol. 281v : «versa st cura omnis ad educendum e ruderibus collegium et instaurandis praediis ».

<sup>56</sup> *Catalogus personarum et of/iciorum Provinciae Lituanae Societatis Iesu ab ultima Augusti* 1649, žr. ARSI Lith. 56 fol. 67r-77v.

<sup>57</sup> *Catalogus personarum Provinciae Lithuaniae Societatis Iesu anni 1659*(rašytas pavasar ), žr. ARSI Lith. 56 fol. 85r-92v.

<sup>58</sup> *Catalogus Provinciae Lituanae Soc. Iesu anno Domini 1663 confectus*, žr. ARSI Lith 56 fol. 124r-134r.

<sup>59</sup> *Catalogus personarum Provinciae Lituanae Societatis Iesu anno Domini 1680 con ectus*, žr. ARSI Lith. 56 fol. 262r-272r.

<sup>60</sup> ARSI Lith. 56 fol. 242v.

laipsnio suteikimo išskilm<sup>61</sup>. Sekaniais metais pranešama, kad teisės fakultetui išlaikyti skirtos nuosavybės, kurias jau buvo kitas pasisavinęs, teismo sprendimu grąžintos akademijai<sup>62 63</sup>. 1667 m. pradėtos civilinės teisės paskaitos<sup>63</sup>. Gaila, kad išlikusiuose Lietuvos jūzuitų kataloguose yra tušias 1667-1671 metų tarpas, ir negalima nieko tikslesnio pasakyti, ar civilinė teisė dar kas iš jūzuitų ar pasaulietis profesorius. Tais pačiais metais 1667 m. steigta nauja muzikos katedra, vadovaujama vieno jūzuito<sup>64</sup>, kuris, be abejojimo, buvo jau minėtasis žemaitis Žygimantas Liaukšminas. Tais pačiais metais 1667 m. Vilniuje išspausdinta knygelė *Ars et praxis musicae* bus buvęs kaip tik jo dėstomam kursui vadovėlis<sup>65</sup>. Kas dėl teisių fakulteto, tai 1668 m. pranešime sakoma, kad jo išlaikymui skirtas žemes savinasi vienas aukštesnis dvasininkas; su juo vedama byla<sup>66</sup>. Viliū neužsimenama, kaip reikalas buvo išspręstas. Matyt, akademijos nenaudai, nes po to jau nebekalbama apie teisės fakultetą. 1673 metais buvo gautas per ordino generalo leidimą suteikti vienam kanonininkui teisės doktoratą, vietoje anksčiau duodamo doktorato *utriusque iuris*<sup>67</sup>. Iš tiesų, jau 1672-73 mokslo metais kataloge pažymėti du kanonininkai profesoriai: Albertas Menkalskis ir Valentinas Skovidas<sup>68</sup>. Nebe-

<sup>61</sup> ARSI Lith. 40 fol. 282r: « Hoc primum anno ab arepta hosti Vilna conferendarum graduum in scientiis Academia sibi veterem usum revocavit, et imprimis unum e nostris doctoris theologi ornamentis insignivit, itemque duobus e nostris lauream philosophici magisterii contulit... » Tais metais gavusieji daktaro laipsnius buvo: teologijos dr. Kazimieras Kojalavičius (suteiktas jo broliui Albertas Kojalavičius, kuris tuo metu buvo Vilniaus akademijos vicekancleriu); filosofijos dr. Andrius Ribskis ir filosofijos dr. Petras Vaišnaitis (šiemis abiemis daktaro laipsnius suteikė akademijos rektorius Daniėlius Butvilas) — visi trys lietuviai. Plg. S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem*, Paryžius-Briuselis 1877, 434-435 psl.

<sup>62</sup> ARSI Lith. 40 fol. 380r.

<sup>63</sup> ARSI Lith. 40 fol. 381v: « Scholae iuris civilis, fundatae ab Ill.mo Leone Casimiro Sapieha, post depopulationem hostilem censibus destitutae, hoc anno, cum bona aliquomodo assurgere et incrementum sumere coepissent, sunt apertae, quas iustus auditorum excipit numerus ».

<sup>64</sup> Ten pat: « Musices quoque schola accessit nova, quodam e nostris Patre suam in instruendis adollescentibus ponente operam, sufficiente philomusorum numero conveniente ».

<sup>65</sup> Plg. J. Tijiūnaitis, *Žygimantas Liaukšminas* (1596-1670), žr. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Literatūra, 5 (1962), 92 psl.

<sup>66</sup> ARSI Lith. 40 fol. 382r.

<sup>67</sup> ARSI Lith. 41 fol. 275v.

<sup>68</sup> ARSI Lith. 56 fol. 183r-v. Bet ir civilinė teisė nebuvo visai apleista. Vilniaus vysk. Mykolas Zenkavičius 1733 m. Romoje pasistojė relikcijoje mini vien civilinės teisės Vilniaus akademijoje profesorius (gaila, kad nepažymėta jo pavardė): «... [seminarii diocesani] Regens, sacerdos saecularis, theologus absolutus, iuris utriusque doctor et in Academia Vilmensi iuris civilis actualis professor » (Koncilijos Kongregacijos archyvas Romoje, Relations diocesium: Vilmensis 1733).

kalbama v liau n apie muzikos katedr . Grei iausiai, mirus Ž. Liauksminui (1670 m.), nebebuvo kito, kuris t st jo prad t darb .

1677 m. prad tas etikos kursas, kuris, kaip aukš iau min jome, ap m ekonomijos ir politikos mokslus <sup>69</sup>. Apie t laik gauta tos katedros fundatoriaus kan. Vaišnaravi iaus didel , arti 6.000 auk-sin vert s biblioteka <sup>70</sup>. Tik 1678 m. pabaigtas akademijos pastat atstatymas, kurie kronisto žodžiais tariant, « yra geresni negu kad prieš tai buvo »<sup>71</sup>.

Nors išoriniai akademija XVII a. gal atgavo savo pirmykšt išvaizd ir v l pasiek ankstyvesn student skai iaus vidurk , ta iau ji nebetur jo to gajumo, mokslui atsidavimo, su laiko dvasia susitiki-mo ir vienokio ar kitokio j reagavimo. Priežas i , trukdžiusi Vilniaus akademijoje šiame laikotarpyje iškilti mokslo paj gumui buvo vairi .

Viena iš j buvo nebuvimas glaudesni ryši su užsieni kraštais. Kai per vis pra jus laikotarp Akademijos profesori tarpe b davo kartais net po kelis svetimtaui us, iš kuri ne vienas buvo atvyk s net iš tolimos Ispanijos (paskutinysis buvo Benediktas de Soxo, vos sp j s ištr kti iš Vilni naikinan i rus nag <sup>72</sup>), dabar pasitenkina-ma vien savaisiais, kurie be Lietuvos j zuit provincijos mokykl dažniausiai nieko daugiau nebuvo mat nei gird j . Išimt sudaro keliasdešimt jaun j zuit , kurie rus invazijos metais studijavo Austrijoje, Vokietijoje ar ekijoje, bet jie, gr ž savo krašt , tur jo visas j gas pašv sti atstatymo darbui.

Antra priežastis — tai ano meto aplinkybi s lygotas didelis priklausomumas nuo didik ir bajor . Kolegijoms iš gri v si ir pelen atstatyti, valdoms našum gr žinti reik jo didel s paramos iš šalies. Kas jos suteik , buvo ordino geradaris, kuriam reik jo kuo nors atsilyginti. D l to pagaus ja panegyrikos, rengiamos žy-mi j geradari garbei švent s. D l to ir dažnai duodamas leidimas j zuitams b ti pas tokius geradarius dvaro kapelionais arba j vaik aukl tojais. *Missionarius aulicus* dabar yra dažnas j zuit užsi-mimas. Kadangi neretai tokias vietas patekdavo gabesnieji ir bendrai apskresnieji, nuo to nukent davo mokykl paj gumas ir mokslo pažanga. Vien kart pakliuvus tokias pinkles, v liau buvo sunku iš j išsinarplioti, ypa iai, kad anuomet bajorijos reikšm visuo-meniniame ir politiniame gyvenime buvo milžiniška.

<sup>69</sup> ARSI Lith. 41 fol. 346r.

<sup>70</sup> Ten pat, fol. 346v.

<sup>71</sup> ARSI Lith. 42 I fol. 43r.

<sup>72</sup> Plg. S. Zał ski, *Jezuici w Polsce*, III t., Lvovas 1902, 32 psl.

Prie to prisidijo bendras, visame krašte pastebimas dvasinis l kštumas, savanaudiškumas, su autoritetais nesiskaitymas. Jau kiekvienas ilgiau užtrunk s karas palieka daug moralini negerovi . Rus invazijos metu per ištis dešimtmet viešpatav s netikrumas, savitarpio kivir ai, konfederant beatodairinis krašto alinimas, negal jo likti be pas k . Tai atsiliep ir akademijos student dvasi bei drausm . 1665 m. keli j prisidijo prie slaptos antisemit gaujos, kuri ruoš Vilniuje pogrom , bet buvo laiku susekti, ir pogromas ne vyko, o prisid jusieji studentai buvo pašalinti iš akademijos<sup>73</sup>. 1677 m. pri jo prie to, kad kai kurie vyresnieji studentai prad jo maištauti, išsirinko buvus akademijos student , tuomet Smolensko kanaunink , savo rektorium ir, nu j domininkon bažny i , mišiomis Šv. Dvasi inaugurovo nauj akademijos valdži . Tur jo sikišti Vilniaus vyskupas ir net karaliaus, kad b t atstatyta tvar-ka <sup>74</sup>. Tas vykis mums sako, kad ne visk , k tuomet dar akademijos studentai, taip lengvai galima priskirti patiems j zuitams. Panašiai istorijos šaltiniai aiškiai rodo, kad neteisinga suversti ant akademijos vadovyb s vis kalt už 1682 m. pavasar vykus Vilniaus kalvin maldos nam išgriovim , nes tai vyko laisv nuo studij dien , visiškai be aukl toj ir profesori žinios. Patys Vilniaus j zuitai t vyk vadina « nuožmi ir pavojinga piktadaryb , atlikta nežinia kieno raginimu » <sup>75</sup>. B t lengvab diškas naivumas ano meto Vilniuje tematyti vien j zuit akademij ir kreipti d mes tik jos tak , tarsi be jos neb t buv kit žmones veikian i paskat bei tak .

Tie ir panaš s vykiai, žinoma, nesudar rimtam mokslo darbui reikalingos atmosferos. Prie to XVII a. gale ir XVIII a. pirmaisiais dešimtmeiais prisidijo vairios nelaim s, kuri didžiausioji buvo 1709-1711 met maras ; bet ir kitos epidemijos ir gaisrai dažnai paliesdavo Vilniaus miest , neaplenkdami ir akademijos. Bednarskis sudar toki XVIII a. pirmoje pus je Vilni ištikusi nelaimi

<sup>73</sup> ARSI Lith. 40 fol. 380r-v.

<sup>74</sup> ARSI Lith. 41 fol. 344r-v.

<sup>75</sup> ARSI Lith. 42 I fol. 208r : « Verum ab academicis nostris facinus audax ac plenum periculi, incertum quo auctore, coepit et peractum est. Post ferias Paschatis die hebdomadariae vacationis, omnino insciis nobis, repente conclamatum est, properarent omnes ad evertendum calvinisticae sectae fanum, quod proscripti iam olim ex moenibus civitatis huius erroris homines in suburbio habebant ultra portam Trocensem et Vilmensem. Movit zeli specie huiuscemodi adhortatio non tam providos, iure ne id ageretur, quam cupidos, ut quam primum id operis tumultuatim perficeretur. Praecipue vero illud et incentivi loco et obtentui erat, quod paulo ante iuvenem, qui eurato calvinismo iam se clero adiunxerat, ferebantur sectatores Calvini clam ex urbe subduxisse ac nescio quonam ad suos relegasse... ».

statistik : 1702 m. miest pl šia švedai, 1705 m. jame maskvie iai ir saksonai, 1706 m. didelis gaisras, po to badas ir 1710 m. maras, kuris pareikalavo apie 35.000 žmoni auk ; 1715 m. gaisras ; po to 18 met šiokia tokia ramyb ; 1733 ir 1735 metais v l maskvie i siveržimai, 1737, 1741, 1748 ir 1749 metais gaisrai, kuri pirmasis nušlav tris ketvirtadalius viso miesto <sup>76</sup>. Kiekvien kart buvo trukdomas mokslas, kiekvien kart reik jo tai š tai t atstatyti, taisyti. Kova d l b vio atimdavo daug j g ir ištekli , ir nuo to nemažai nukent davo mokslo pažanga.

Ta iau klyst , kas manyt , kad šiame laikotarpyje Vilniaus akademijoje visai nebuvo iškili mokslo darb dirban i asmenybi . ia nor iau ypa iai sustoti prie vieno, gal nepakankamai mums žinomo Lietuvos provincijos j zuito, iš Moz r kilusio, bet Vilniuje mokslus jusio bei v liau kur laik dirbusio Adalberto Tilkovskio (1625-1695). Nekrologo autorius j vadina *Provinciae nostrae lux*, t. y., Lietuvos j zuit provincijos pažiba <sup>77</sup>. Iš tikr j , nežinau, ar buvo kada Lietuvoje ir Lenkijoje antras j zuitas, kuris b t paraš s ir išleid s tiek veikal . Nekrologe sakoma j buvus apie 80. Gabus kalboms (j mok jo devynias, taip pat ir lietuviškai), pla iai apsiskait s ir be galo darbštus, savo veikalus sud jo, galima sakyti, visa, kas anuomet buvo žinoma. Palaik ryšius su garsiaisiais savo bendralaikiais, nors amžiumi šiek tiek už save vyresniais, j zuitais mokslo vyrais : vokie iu, bet dirbusiu Romoje, Atanazijum Kircheriu (1601-1680) ir pranc zu Honoratu Fabriu (1607-1688) ; abu juos pažino Romoje, ten pats b damas ketveris metus Šv. Petro bazilikos penitenciarijum. Be abejo, ši dviej pavyzdžiu sekdamas, Tilkovskis prad jo leisti savo veikalus. Kaip anie, taip ir jis yra poligrafas, kitaip sakant, rašytojas vairiausiomis temomis. Žinoma, tarp daugelio dalyk pas j galima rasti ir mažiau kritišk , sakytume, prietar ir magijos pasauliui priklausan i aprašym bei patarim . D l ši pastar j kai kas su panieka ži ri vis jo kaip mokslinio rašytojo veikl . Ir, kaip paprastai b na, — rašo, aprašo ir pasmerkia, nepa m rankas n vienos jo parašytos knygos.

B damas ši vasar Göttingene, tur jau progos universiteto bibliotekoje ramiai perži r ti vis Tilkovskio stambiausi veikal *Philosophia curiosa*, apimant iš viso 4015 mažojo oktavos formato, bet smulkiu šriftu ir suglaustomis eilut mis spausdint puslapi . Tai

<sup>76</sup> S. Bednar ski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuitickich w Polsce*, Krokua 1933, 29 psl.

<sup>77</sup> ARSI Lith. 62 pag. 168-176 ; *Lietuvi enciklopedija*, XXXI t., Bostonas 1964, 178-179 psl.

devynios vairoaus storumo, Olivos cisters vienuolyno (prie Dancigo) spaustuv je 1680-1681 išspausdintos knygos, apiman ios visas svarbiausias Aristotelio filosofijos dalis<sup>78</sup>. Teoretiniam d stymui ten paprastai skiriama visai nedaug vietos ; didžiausi teksto dal sudaro praktiniai nurodymai ir paaiškinimai, kuriuos Tilkovskis duoda originalioje klausim -atsakym formoje. Kadangi kiekvienas klausimas prasideda žodeliu *cur*; t. y., kod l ?, jau vien d l to b t galima kalb ti apie *Philosophia curiosa*. Bet autorius dar stengiasi kiekviena proga patiekti visokiausi 'kurioz ', taip kad jo veikalai anuomet tur jo b ti tikrai domiomis, žingeidum žadinan iomis knygomis.

N ra laiko ia smulčiau pagvildenti j turin , bet reikia steb tis žini gausumu, ypa iai skyriuose apie fizik ir apie žem s k . Il-je Fizikos knygos dalyje, kur eina kalba apie dang ir žem , autorius gan ilgokai sustoja prie klausimo, ar žem sukasi. Jis gerai žino ir išd sto Koperniko ir Keplerio teorij , prileidžia jos galimum . Ta iau išvadoje pasilieka prie sprendimo, jog žem nesisuka. Vienas iš svarbiausi jam argument yra : išmetus tiesiog virš kok daikt , jis nukrenta lygiai t pa i viet . Jei žem , sako, per par apsisukt apie savo aš , tai per minut , kaip apskai iavo Tycho de Brahe laiške Rothmanui, ji padaryt 18.750 žingsni arba 3 ir 3/4 vokišk myli . Išmetus tiesiog virš kok daikt , kol jis nukrist , žem s

---

<sup>78</sup> Bendras titulas : PHILOSO / PHIA / CURIOSA / seu / UNIVERSA ARI-STOTE / LIS PHILOSOPHIA IUXTA COM / MUNES SENTENTIAS / EXPOSITA. / Et primo quidem sub / compendio proposita : Deinde ad usum Civilem reducta ac rebus / in particulari applicata / curiose. / Ab / A. R. P. Adalberto Tylkowski / è Societ. IESU / Typis Monasterij Olivensis S. O. Cist. / Excudebat / Georgius Franciscus Fritsch, Factor./Anno M.DC.LXXXI.

Po 16 nenumeruot puslapi seka :

Prima Pars Philosophiae : Logica curiosa [viso 136 psl.].

Secunda Pars Philosophiae: PHYSICA CURIOSA. Pars Prima Physicae : Compendium in libros Aristotelis de physico auditu [viso 344 psl.].

Physicae Curiosae Pars Secunda : De Mundo [viso 295 psl.].

Pars Tertia Physicae : De Meteoris seu Meteorologia Curiosa [viso 415 psl.].

Pars Quarta Physicae : De Ortu, Interitu et Elementis [viso 440 psl.].

Pars Quinta Physicae : De Anima [viso 1077 psl.].

Pars Sexta Physicae Curiosae, in qua Aristotelis Mechanica explicatur [knyga išleista kaip atskiras veikalas, su tituliniu puslapiu, data 1680 m., 14 nenumeruot puslapi žangos ; pats veikalo tekstas užima viso 286 psl.].

Pars Tertia Philosophiae : Metaphysica Curiosa [viso 192 psl.].

Pars Quarta Philosophiae : De re Agraria [16 nenumeruot puslapi ir 784 psl.].

Šios dalies yra atskirai rišt , kitokiu tituliniu puslapiu egzempliori : De Re Agraria Insignis Tractatus, Oeconomis et quibusvis aliis rem familiarem administrantibus apprime utilis et necessarius. Authore A. R. P. Adalberto Tylkowski è Soc. Iesu. Typis Monasterij Olivensis Sac. Ord. Cisterc. Imprimebat Georgius Franciscus Fritsch Anno 1681.

paviršius tur t pasist m ti kelet šimt ar t kstan i žingsni , ir tas daiktas tur t nukristi toli nuo jo virš išmetimo vietos. Bet taip n ra. Išvardina ir kelet kit jam neišaiškinam reiškini ir padaro išvad *Patarli knygos* žodžiais : «Neperženk sen rib , kurias paskyr tavo senoliai » (*Patarli* 22, 28) <sup>79</sup>.

Fizikos dalyje, pavadintoje meteorologija, tarp kitko kalba ir apie med <sup>80</sup>. Pažymima, kad garsusis italas gydytojas ir rašytojas Jeronimas Cardano savo knygoje *De rerum varietate* pirm viet stato med iš Cefanijos salos (netoli Rodo), antr — med iš Ispanijos ir tre i viet — med iš Žemaitijos. Tilkovskis paaiškina : Ne d l to, kad tuose kraštuose b t geresni žiedai, nes ir kitur tokie patys ; ne d l to, kad žemaitiškos bit s b t dr tesn s (*apes robustiores Samogiticae*), b damos šaltuose kraštuose, nes tada išeit , kad maskvišk s bit s tur t b ti dar dr tesn s, o jos visvien neprineša geresnio medaus ; bet d l to, kad šiuose kraštuose n ra t kenk j , kurie Sardinijoje ar Herakl joje med visiškai sugadina (prieš tai raš , kad Sardinijoje medus kartus, Herakl joje nuodingas)<sup>81</sup>.

Kitoje tos pa ios Fizikos knygos dalyje kalba apie gintar <sup>82</sup>. Aprašydamas parak , cituoja lietuviu bajoro Simonavi iaus (Sicmienowicz) veikal apie artilerij , kur labai vertin A. Kircheris ir G. Schottas <sup>83</sup>. Žinoma, šioje Fizikos dalyje daugiausia vietos skiriama dangaus reiškiniams, kometoms, m nulio atmainoms aprašyti. V-je Fizikos knygoje, pavadintoje *Apie siel* , gale duodamas priedas *Apie podagr ir kalt no lig {De podagra et plica}*<sup>84</sup>. Ten randame pastatyt klausim : *Cur plica polonica confiltrat capillos ?*, t. y., «Kod l lenkiškasis kalt nas suvelia veltin plaukus ? ». Ilgame atsakyme, kur ia analizuoti užimt daug laiko, pastebima, kad toji liga ne taip seniai atsirado Lenkijoje ir Lietuvoje. « Per trisdešimt met nuolatos vergiškai kariaudami, lenkai, kai gr žta savo krašt , parsineša t rusams familiari blogy »<sup>85</sup>.

<sup>79</sup> *Physicae Curiosae Pars Secunda : De Mundo*, skyrius «Terrain non moveri \* (135-153 psl.).

<sup>80</sup> *Pars Tertia Physicae : De Meteoris seu Meteorologia Curiosa* « Cap. V. De Melle»(122 psl.).

<sup>81</sup> Ten pat, 123 psl.

<sup>82</sup> Ten pat « Cap. VI. De Succino » (247 psl.).

<sup>83</sup> Ten pat, 10 psl. : « Nitrum est anima pulveris pyrii, nascitur in locis, ubi post conflictus cumulatim plurima simul delossa cadavera : ita Sicmienowicz, Eques Lituanius, cui plurimum Kircher et Schottus tribuunt ».

<sup>84</sup> *Pars Quinta Physicae : De Anima* « Caput V. Appendix : De Podagra et Plica » (1039 psl.).

<sup>85</sup> Ten pat, 1059 psl. : « Plicam appellant, quia capillos complicat instar filtri. Polonicam quia solos polonos infestat. Neque tamen omnes huius regni vasti incolas

Ypa iai knygoje apie žemės ūkį (*De re agraria*)<sup>86</sup> pilna visokiausi praktišką žinią bei patarimų: pavyzdžiui, kaip susistatyti sau žemės ūkio darbų kalendorius, kaip vesti vairias ūkio knygas — registrus (duodamas kiekvieno aprašyto registro pavyzdys). Ten randame aprašytus pavienius javus, daržoves, vaismedžius, naminius paukščių, gyvulius, jų ligas bei gydymo būdus. Duodama 113 valgių paruošimo receptų *ex uodam ms*.<sup>87</sup> Aprašomi naminiai vaistai ir duodami vaistinėje gaminamų vaistų receptai iš Roterdamo 1653 m. išspausdintos knygos *Pharmacopaea Augustana*<sup>88</sup>. Jei nemaža klausimų bei patarimų šiandien mus verčia šypsotis, ir kai kurie Tilkovskio nurodyti gydymo būdai daugiau tikėtai vartoti šarlatanams negu rimtiems žmonėms, visvien yra daug smulkių žinelių, kuriuos atspindina ano meto žmonėms paprotai ir gyvenimo būdas. Tenka stebėtis, kad šis veikalas Lietuvoje liko ligi šiol beveik nepastebtas ir neišstudijuotas.

Prie Tilkovskio sustojome kiek ilgiau dėl jo raštų savotiškumo ir nuostabaus vairumo. Ar galime taikiau teigti, kad jie išreiškia mokslo Lietuvoje pažangą? Daug kokių autorius per mūsų iš kitų (paprastai jis nurodo naudotus šaltinius), daug kokių surinko ir perdavė be jokios kritikos; kai kur, atrodo, labiau laikosi prietarų negu rimtų svarstymų; vienoje kitoje vietoje pasisako už senas teorijas, nors mokslo žmonėms jau buvo paskelbta naujų aiškinimų, labiau atitinkančių realybą, pavyzdžiui, žemės sukimosi klausimu. Todėl, objektyviai sprendžiant, bent jau minėtuose punktuose, sunku tvirtinti, kad šis Tilkovskio veikalas reikštų mokslo pažangą. Nežiūrėto, turime pripažinti, kad Tilkovskio veikalai yra vertingas našas Lietuvos mokslininkams, ir, jei jie laikomi tokiais, kokie jie yra, gali ir mums suteikti daugybę žinių bei duomenų apie ano meto žmonėms galvoseną, pažiūrėti, ypač iai fizikos ir gamtos mokslų srityse, apie kurias šiaip beveik nieko nežinome.

Žvelgiant kitas mokslo sritis, reikia pasakyti, kad iš dogmatinės teologijos, jei neskaičiuosime P. Kulešos, T. Arento ir J. Pošakovskio apologetinių raštų, beveik nieko žymesnio per tą laikotarpį Vilniuje nepasirodė. Panašiai nerandame nei filosofijos temomis

---

oppugnat. Nam neminem in Prussia, ubi aliquos annos exegi, capillitio complicato aspxi. Imo et Poloniam Lituaniamque non ita pridem hoc mali ingressum; sola olim Russia Rubra continebatur, quae etiam a reliqua terrae indole Polonia discrepat, nam ut haec in planitiem diffusa est, ita Russia subinde in montes assurgit, in petras lapidescit. Sed dum Poloni triginta elapsis annis continuo bellum servile expugnant, vitium Russis familiare in patriam reduces assportant ».

<sup>86</sup> Žr. aukščiau 78 išn. (paskutinėje vietoje).

<sup>87</sup> Ten pat, 136-164 psl.: « De Ciborum Praeparatione: Ex quodam MS. ».

<sup>88</sup> Ten pat, 687 psl. ir sek.: « Medicinae ex Apotheca ».



veikal , kurie b t susilauk platesnio atgarsio. Iškalbos menas užima ir toliau svarbi viet , nors ir ia jau iama stagnacija, manierizmas, pompastiškumas. Prieš šiuos perd jimus kovoj s Ž. Liauksmino vadov lis Lietuvoje tik vien kart buvo pakartotas, kai tuo tarpu užsieniuose, kaip mat me, pasirod nei 11 leidim . Nemažo pasisekimo susilauk taip pat Mykolo Eadau, jauno Lietuvos j zuit provincijos kunigo, 1642-1643 mokslo metais Braunsberge d s iusio retorik , mokini daryti užrašai, kuriuos buvo išleid s 1651 m. Amsterdame savo vardu (nutyl damas tikr j autori ) Jurgis Bekkeris, ir 1655 m. ten pat išspausdino kaip M. Badau veikal (*Orator extemporaneus*) kitas 1642 m. Braunsberge klaus s jo paskaitas mokinyms, Adomas Motkovskis. Praktiška ir aktuali knygel buvo vis iš naujo išleidžiama ne tik Amsterdame, bet ir Venecijoje, Leipcige, Bolonijoje, Kólne, Pragoje ir kitur ; 1690 m. pasirod viena jos laida ir Vilniuje <sup>89</sup>.

Istorijos srityje po Kojalavi iaus taip pat ilg laik nieko reikšmingesnio neišleista. Tik 1724 m. pasirod Breslave (Vroclave) Adomo Naramovskio *Facies rerum Sarmaticarum* — trumpa Lenkijos ir Lietuvos istorija <sup>90</sup>. Buvo išspausdinta ir keletas verting monografij ; pavyzdžiui, Jono A. Preuschhoffo Vilniaus universiteto istorija, išleista Vilniuje 1707 m. ; Mykolo Ginkevi iaus (1591-1663), Vilniaus akademijos profesoriaus ir prieš pat mirt rektoriaus, rankraštyje palikti Vilniaus vyskup gyvenimo aprašymai (lenk k.) ; dar 1645 Vilniuje išleista Jono Ryvockio monografija apie Leon Sapieg <sup>91</sup>.

Nors ia gal jome sumin ti tik kai kuriuos mokslin s srities veikalus, ta iau jau iš to matyti, kad jie nepasiekia tokio lygio, kokio buvo galima laukti per tuos aštuonis dešimtme ius, kad ir atsižvelgiant visas pirma sumin tas kli tis ir nepalankias aplinkybes. Pažangos stagnacija buvo ryški. Tai pasteb jo ir patys j zuitai, ir b t klaidinga manyti, kad nieko nebuvo bandoma daryti jai pašalinti. Bednarskis savo kapitaliniame veikle apie j zuit mokyklas Lenkijoje ir Lietuvoje <sup>92</sup> sužym jo vis eil iš ordino vadyb s at jusi persp jim ir raginim , kuri šaltinis, be abejo, buvo pa i Lenkijos ir Lietuvos provincij j zuit informacijos. Pavyzdžiu gali b ti, kad ir mažiau žinomas, Bednarskio neminimas faktas. 1675 m. susirinkusi Lietuvos j zuit provincijos kongregacija nutar

<sup>89</sup> C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, VI t., Paryžius 1895, 1368-1370 skilt.

<sup>90</sup> Ten pat, V t., 1573 skilt.

<sup>91</sup> Ten pat, VI t., 1216 skilt. ; III t., 1420 skilt. ; VII t., 345 skilt.

<sup>92</sup> Žr. aukš iau 76 išn.

suaktyvinti matematikos studijas, specialiuose kursuose paruošiant kolegijoms ger matematikos d stytoj . Tuo reikalu Lietuvos j zuitai kreip si ordino generol , prašydami, kad paveikt visoje Europoje pagars jus matematik , kilus iš Dobryn s, bet priklausant Lietuvos provincijai ir kur laik Vilniuje studijavus Adom Kochansk (1631-1700), sugr žti iš Pragos, kur tuomet gyveno, sav j provincij . T. Generolas tuo reikalu raš pa iam Kochanskiui, ir šis jau išsireng vykti Vilni , bet pakeliui j pa m savo dvar karalius Sobieskis, pavesdamas jam mokyti matematikos jaun karalait Jok b . Antruoju ši kurs arba specialios mokyklos profesorium buvo numatytas jau m s min tas Adalbertas Tilkovskis, bet, pirmajam neatvykus, tas reikšmingas planas liko ne vykdytas<sup>93</sup>.

Ta iau nenoriu bet kokia kaina išteisinti Lietuvos j zuit ir Vilniaus akademijos vadovyb , tarsi neb t buv b d ir priemoni jau tuomet kelti mokslo lyg , išsiveržti iš visk slopinan io sustingimo, paruošti geresn dirv dvasini pol ki augimui ir klest jimui. Ypa iai žalingas buvo visame tame laikotarpyje, iš dalies, tiesa, aplinkybi s lygotas, nuo Europos mokslo centr atsiribojimas, savos provincijos rate užsidarymas, glaudesni kontakt su kitais kraštais ir kitomis provincijomis nebuvimas. Kaip tik šio aspekto pagerinimas, buvo viena iš veiksmingiausi priemoni , kad sekant period galime vadinti persiorientavimo periodu.

### III. Persiorientavimo laikotarpis

Daugelis rašiusi ir rašan i apie Vilniaus akademij sib g j per ilgok joje pasireiškusio moksle vidutiniškumo laiko tarp , nepastebimai peršoka paskutiniuosius tris j zuit vadovaujamos akademijos veiklos dešimtme ius ir pasikeitim temato poj zuitin je Aukštojoje mokykloje. Yra anks iau min to St. Bednarskio nuopelnas, kad tapo išryškintas jau nuo 1740 m. neabejotinai pasireiški s j zuit mokykl Lenkijoje ir Lietuvoje atgimimo laikotarpis, kuris nemažiau, gal net labiau negu kur kitur, buvo ryškus Vilniaus akademijoje. Iš kur tas pasikeitimas, nesunku matyti. Kituose kraštuose, ypa Pranc zijoje, jau anks iau buvo pakrypta praktišk j dalyk mokslo program jungim , buvo prad ta, šalia teologijos bei filosofijos, daugiau vietos skirti gamtos mokslams. Vilniaus akademijos atžvilgiu nemaž akstin dav pijorai, su kuriais tre iame

<sup>93</sup> Apie tai plg. E. El ter, *Adam Kochanski T. J., najwybitniejszy przedstawiciel Polski na europejskim terenie naukowym u schyłku XVII w., żr. Sacrum Poloniae Millennium, I t., Roma 1954, 209-251 psi.*

ir ketvirtame to amžiaus dešimtmė iuose buvo vedama aštri kova dėl *ius exclusivum docendi*; tai yra dėl išimtinės teisės turėti Vilniuje savo aukštesnį mokyklą<sup>94</sup>. Pijorai turėjo pasisekimo savo mokyklose, kadangi jie buvo gan atviri tiksliesiems bei gamtos mokslams. Nenorėjo tuo atsilikti ir jūzuitai. Persilaužimas vyko gabaus du kartus visos Lietuvos provincijos viršininko ir du kartus Vilniaus akademijos rektoriaus, nuo Valkovysko kilusio Vladislavo Daukšos sumanumu ir iniciatyva<sup>95</sup>. Eidamas provinciolo pareigas 1735-1738 m. jis pradėjo siūsti jaunuosius jūzuitus studijuoti užsienius, tapo akademijos rektoriumi 1741-1745 m., jis mūsi ryžtingai vesti naujovę. Pavyzdžiui, 1741 m. jis pasirinko, kad Vilniaus akademijoje būtų steigta istorijos mokslų katedra, apie tai pat laiką vedė geografijos pamokas. Taip pat buvo sustiprintas moderni kalbų mokymas. Vis daugiau ir daugiau, tačiau ne mokykliniame dalyke, bet raštuose, vietoje lotynų kalbos buvo vartojama ne vietinė, bet lenkų kalba<sup>96</sup>. Tuo pačiu, žinoma, Vilniaus akademijoje pradeda žengti priekį vis spartesniais žingsniais lenkijimas, nors 1758 m. vykdytas Lietuvos jūzuitų provincijos padalinimas, iš jos išskyrus grynai lenkiškas vietas, kurias pateko naujū Mozėrijos provincijai, o Lietuvos provincija sau pasilaikė Lietuvoje, Prūsijoje ir kai kuriuos Baltarusijoje esančius ordino namus bei staigas.

Šio laikotarpio mokslinei pažangai pavaizduoti neturiu iš esmės nieko naujo pridėti prie to, ką jau esu rašęs Lietuvių enciklopedijoje<sup>97</sup>. Tarp kitko nemaža prisidėjo Gerardas dosnumas. Iš jo pamintinas Varmijos vyskupas A. S. Grabovskis (mirus 1766 m.), iš kurio palikimo buvo išlaikoma akademijoje matematikos katedra ir duodamos stipendijos studijoms užsieniuose. Lietuvos jūzuitai

<sup>94</sup> V. Gidžinas, *Pijorai*, žr. *Lietuvių enciklopedija*, XXII t., Bostonas 1960, 478-483.

<sup>95</sup> Vladislavas Daukša (1676-1747), teol. ir kan. teisės d.; 1711-1714 m. Vilniaus akademijoje filosofijos ir 1719-1722 teologijos profesorius; nuo 1727 m. spalio 9 iki 1731 m. rugpjūčio mėn. ir nuo 1741 m. rugpjūčio 24 d. iki 1745 m. sausio mėn. Vilniaus akademijos rektorius; nuo 1723 m. rugsėjo 8 d. iki 1727 m. spalio 5 d. ir nuo 1735 m. gegužės 29 d. iki 1738 m. rugsėjo 18 d. Lietuvos jūzuitų provinciolas. Plg. ARSI Lith. 57 ir 58 (katalogai); Lith. 65 pag. 107-109 (nekrologas); S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuitkich w Polsce*; Krokava 1933, 43, 48, 396, 437 psl.; S. Bednarski, *Dauksza Władysław*, žr. *Polski słownik biograficzny*, IV t., Krokava 1938, 454-455 psl.

<sup>96</sup> Plg. pereitoje išn. cituot Bednarskio veikalą (*Upadek...*) ir taip pat to veikalo santrauką prancūzų kalba: S. Bednarski, *Déclin et renaissance de l'enseignement des jésuites en Pologne*, žr. *Archivum historicum Societatis Iesu*, 2 (1933), 199-223 psl.

<sup>97</sup> *Lietuvių enciklopedija*, XXXIV t., Bostonas 1966, 138-141 psl.

prad jo išvykti gilinti matematikos studij pas gars j J. Stepling Pragoje, pas J.-J. La land ir A.-C. Olairant Paryžiuje, pas E. Pezenas Marselyje <sup>98 99</sup>. Tomis stipendijomis pasinaudojo ir žinomieji astronomijos moksl Lietuvoje pradininkai, Tomas Žebrauskas, pastat s Vilniaus observatorij <sup>99</sup>, ir Martynas Po obutas, po ano dar jauno (44 met ) mirties, ilgametis jo darb t s jas <sup>100</sup>. Matematika dabar suprantama ir d stoma ne tik kaip aritmetika ir algebra, bet ir kaip geometrija, geodezija, trigonometrija, kosmografija. Vilniaus akademija dar prieš 1773 m. tapo visoje Europoje žinomumu matematikos moksl centru.

Be užsieniuose mokslus iš jusi Lietuvos j zuit , akademijoje mokslo lyg k l užsienie iai, atvyk d styti Vilni , pavyzdžiui, 1762 m. pranc zai: J. Fleuret — eksperimentalin fizik ir J. Rossignol — matematik . Kai v liau reik jo sudaryti tikslus Lenkijos-Lietuvos teritorijos žem lapius, karalius Stanislovas Augustas paved atlikti reikiamus žem s paviršiaus matavimus ne kam kitam, o Vilniaus j zuit akademijai. Buvo prad ta tai vykdyti j zuit valdose, bet ordino panaikinimas nebeleido t sti prad to darbo <sup>101 102</sup>.

Pagrindin se teologijos ir filosofijos studijose, tiesa, ir toliau buvo laikomasi j zuitin s *Ratio studiorum* nuostat ir scholastinio d stymo metodo, ta iau ir šiuose, jau pa ios ordino vadovyb s pla iau negu pirma suprantamuose r muose buvo pakankamai vietos ir naujoms laiko bei aplinkos keliamoms problemoms. Filosofijoje imama daugiau atsižvelgti konkre ius mokslo laim jimus. Akademijos profesorius Nakcionavi ius išleido vadov l , pavadint *Praelectiones mathematicae ex Wolfianis elementis adornatae* (Vilniuje 1759 m.); jau knygos pavadinime pasisako, kad panaudoja ir kraštutinio racionalisto Kristijano Wolffo (1679-1754) argumentus. Panašiai prof. Dobševii ius savo logikos vadov lyje (1761 m.) tarp kitko skiria vietos ir Bacon'ui, Descartes'ui, Locke'ui<sup>102</sup>.

Taip pat pradedami leisti special s geografijos vadov liai. Istrijos mokslai žymiai pagyv ja. Be Lietuvos j zuit provincijos istoriko S. Eostovskio, galime pamin ti tuomet rašiusius istorijos klau-

<sup>98</sup> Plg. Bednarski, *Déclin...*, 207-209 psl.

<sup>99</sup> *Lietuvi enciklopedija*, XXXV t., Bostonas 1966, 184-185 psl.

<sup>100</sup> J. Puzinas, *Po obutas Martynas*, žr., ten pat, XXVIII t., Bostonas 1961, 182-183 psl.

<sup>101</sup> Plg. Bednarski, *Déclin...*, 209 ir 216 psl.

<sup>102</sup> Ten pat., 213-215 psl.

simais bei d s iusius akademijoje istorikus: J. Pošakovsk , Pr. Paprock , K. Virvy i . Vienu žodžiu, visose, galima sakyti, srityse, neišskiriant n retorikos (kurios ia d l laiko stokes nebepamin jau), reišk si tikras atgijimas, atsinaujinimas <sup>103</sup>. Deja nebuvo lemta jam toliau vystytis. 1773 m. ordinas buvo panaikintas, niekam iš Lietuvos ir Lenkijos to nelaukiant ir neprašant. Tuokart pos džiau s Respublikos seimas netgi jaut si žeistas, kad popiežius nusprend panaikinti j zuitus, neatsiklaus s Respublikos. Buvo si loma si sti Rom pasiuntinius, kad popiežiui išreikšt Respublikos seimo užsigavim <sup>104</sup>. Bet katalikiškame krašte nebuvo galima nepaklusti popiežiui. Vilniaus akademija buvo 1773 m. lapkri io pradžioje uždaryta. Po skaudaus sm gio kiek atsigavus, buvo atidaryta toji pati aukštoji mokykla, bet jau nebe j zuit , o seimo paskirtos Edukacin s komisijos žinioje. Nuo 1781 m. ji vadinama nauju vardu: Lietuvos Vyriausioji mokykla. Edukacin komisija, b dama pasaulietiška organizacija, pavaldi seimui, tur jo piln laisv skirti jai vadovyb ir profesorius. Ilgus metus ir dešimtme ius matome kaip tik tuos, kurie anks iau buvo j zuitai ir ordine gavo savo mokslin pasiruošim , užimant svarbiausias poj zuitin s mokyklos vietas ir profes ras. Tai garsieji, vis pripažintieji profesoriai: M. Poobutas (1780-1799 Lietuvos Vyriausios mokyklos rektorius), A. Streckis, D. Pilchovskis, P. Norvaiša ir kiti<sup>105</sup>. Jau vien tas faktas aiškiai rodo, kad Vilniaus j zuit akademija paskutiniaiais dešimtmeiais tikrai buvo paj gi paruošti paj gi ir kvalifikuot mokslo j g .

Tai toks maždaug, sekant Vilniaus akademijoje d stom dalyk ir jos profesori mokslin s veiklos raid , akademijoje besireiškusios mokslin s pažangos kreiv s vaizdas. Pradžioje energingas sitvirtinimas ir gajus augimas ; at jo 1655 m. katastrofa, po kurios ilgai nebebuvo galima, mokslo pažangumo atžvilgiu, pasiekti ankstyvesn temp ; tik paskutini j trij dešimtme i b gyje išryšk ja atsinaujinimas ir spartus virš kilimas, kuris b t , be abejo, ir savo nat ralia evoliucija iškl s Vilniaus universitet ir j pastat s šalia kit garsi j Europos universitet .

Yra kartais m gstan i klausti, k ir kaip buvo galima kitaip

<sup>103</sup> Ten pat, 210-220 psl.

<sup>104</sup> Plg. S. Zal enski, *Les jésuites de la Russie-Blanche*, I t., Paryžius [1886], 50-55 psl.

<sup>105</sup> Plg. *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966, 53-62 psl.

arba geriau padaryti. Bet tai dažnai baigiasi knisin jįmūsi po gali-  
mybes, kurios n ra išsipildžiusios. O j juk begal s. Stengiausi su-  
stoti prie svarbesni fakt ir pasitenkinti tik iš j išplaukian iomis  
išvadamis. Istorija yra turtinga ir turininga, žvelgiant vien tai,  
kas vyko. Ir asmens, kurie k r , vyst , garsino ir savo kantrumu  
bei ištverme per ištisus 200 met išlaik t svarbiausi ir seniausi  
m s šalies aukšt j mokykl , yra verti dar ir šandie m s pagar-  
bos ir d kingumo.

Paul ius Rabikauskas

*Roma*

WISSENSCHAFTLICHER FORTSCHRITT AN DER VILNIUSER  
UNIVERSITÄT (1579-1773)

von

Paul ius Rabikauskas

*Zusammenfassung*

Einige Vorurteile wirken hemmend auf die Erforschung der Geschichte der Universität in Vilnius ; z. B., dass sie nur eine Schule oder Akademie, aber keine Universität gewesen sei ; dass die Jesuiten die Gründung der medizinischen und der juristischen Fakultäten verhindert hätten ; dass die Hochschule eigentlich der Ausbildung des Adels gedient hätte. Verschiedene historische Tatsachen zeugen aber dafür, dass es in der Wirklichkeit anders gewesen ist.

Der Verlauf der wissenschaftlichen Tätigkeit der Universität wird nach drei Zeitabschnitten geschildert :

1) *Die Periode des Wachstums und bedeutender Leistungen (1579-1655)*. Die ersten Professoren, die aus Prag, Wien und Rom gekommen waren, haben der jungen Universität eine solide Grundlage gegeben. Während der ersten Jahrzehnte haben Apologetik und Kontroverstheologie vorgeherrscht, später kamen andere Gebiete der Wissenschaft mehr zum Vorschein : Logik, Rhetorik, Sprachenstudium, Mathematik, Geschichte. Die *Logica* von M. Smiglecki (1618) wie auch sein Traktat über die Zinsen (1596) waren weit ausserhalb des Landes bekannt. Der berühmte Dichter in lateinischer Sprache M. K. Sarbievijus (*Sarbiewski*) hat ausser seinen *Lycorum libri* noch zwei theoretische Traktate hinterlassen (*De perfecta poesi ; Praecepta poetica*), die noch lange als Handbücher für den Rhetorikunterricht dienten. Auch die *Praxis oratori* von S. Liaukminas (*Lauxmin*) erreichte im Ausland elf Neuauflagen. In der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts blühte mehr eine praktische als theoretische Förderung der litauischen Sprache auf, wobei sich vor allem die Professoren K. Sirvydas (*Syrwid, Szyrwid*) und J. Jaknavicjus (*Jachnowicz*) auszeichneten. Die Mathematik wurde von O. Krüger, dem *saeculi sui Archimedes*, vertreten. Die Geschichtsschreibung erhielt in A. Kojalaviöius (*Wijuk-Kojalowicz*) einen bedeutenden Förderer. Im Jahre 1641 wurde durch das königliche Privileg die Gründung -weiterer zwei Fakultäten (der juristischen und der medizinischen) gestattet. Die Fakultät *utriusque iuris* konnte bald ihre Tätigkeit beginnen (1646) : zwei Laien wurden in die Zahl der Professoren aufgenommen. Etwas ähnliches wollte man auch für die Medizin errichten, was aber nicht mehr zur Ausführung kam.

2) *Die Periode der Selbsterhaltung zwischen den Kriegen, Epidemien und allerlei Bedrängnissen (1655-1740)*. Die blühende Tätigkeit der Universität wurde am 8. August 1655 mit einem Schlag zunichte gemacht. Der Überfall der Kosaken und Moskowiten auf Vilnius mit ihrem barba-

rischen Wüthen und Zerstören verwandelte die Stadt und insbesondere die Universität in Asche und Trümmer. Erst nach acht Jahren konnte man anfangen, wieder aufzubauen. Zwei Jahrzehnte sind vergangen, bis alles einigermassen aufgerichtet war. Was die wissenschaftliche Tätigkeit betrifft, ist man nicht mehr zum früheren Aufschwung gekommen. Den Plan, die vollständige juristische Fakultät wieder lehendng zu machen, musste man nach einigen Versuchen aufgeben ; seit 1673 bestand nur die kanonistische Abteilung, die auch den eigenen *dr. can.* verleihen durfte. Um das Jahr 1667 hat man versucht, auch die Musik zu lehren ; kurz darauf aber hört man nichts mehr davon. Nur der Lehrstuhl der Ethik, der 1677 gegründet wurde, blieb durch die ganze Zeit hindurch bestehen.

Der Mangel an wissenschaftlichen Kontakten mit dem Ausland, eine zu grosse Abhängigkeit von den herrschenden Adelsfamilien, ein allgemeiner Niedergang geistiger Kräfte im Lande wirkte hindernd auf die Entwicklung der gelehrten Studien. Dazu kamen neue Kriegsjahre (vor allem der verheerende Nordische Krieg am Anfang des 18. Jahrhunderts), eine furchtbare Pestepidemie (1709-1711), mehrere grosse Feuersbrünste in der Stadt Vilnius (1706, 1715, 1737, 1741, 1748, 1749). Von der herrschenden Stagnation und dem Formalismus befangen, konnte kaum jemand aus der Mittelmässigkeit herauskommen. Man veröffentlichte geläufige Handbücher, Gelegenheitschriften, einige Abhandlungen aus der Apologetik, die eine oder andere historische Monographie, mehrere Predigt- und Devotionsbücher. Etwas eingehender wird hier das umfangreiche Werk von A. Tilkovskis (*Tylkowski*) *Philosophia curiosa* (9 Teile, im Ganzen 4015 Seiten) besprochen, ein typisches Werk eines fleissigen Kompilators, der alles Mögliche zusammenbringt und viel mehr von Natur und ihren Erscheinungen als von der Philosophie zu berichten weiss.

3) *Die Periode des Umschwungs und neuen Aufstiegs* (1740-1773). Durch die von den Pijaristen (sie sind auch als Scholopi bekannt) hervorgerufene Rivalität, durch den allgemeinen Aufstieg der Naturwissenschaften herausgefordert, begann auch die Vilniuser Universität sich zu erneuern. Man schickte wieder zahlreiche begabte Studenten ins Ausland zur Gründlicher Ausbildung, man führte in den Lehrplan neue Fächer (z. B., die Geschichte und die Geographie um 1741) ein, man mass jetzt viel mehr Bedeutung der Erlernung moderner Sprachen bei als vorher. In Vilnius wurde ein bedeutendes astronomisches Observatorium eingerichtet. Den Mathematikern der Vilniuser Universität wurde die genaue Ermessung des ganzen Territoriums des Grossfürstentums Litauen und des Königreichs Polen anvertraut. In der Philosophie begann man neben der Scholastik auch die neueren Theorien und Darstellungen (z. B., von Descartes, Wolff, Locke, u. a.) zu berücksichtigen.

Die Aufhebung der Gesellschaft Jesu (1773) hat diese Aufwärtsentwicklung unversehens unterbrochen. Die Schulen des Ordens wurden in Litauen von einer vom Sejm aufgestellten Edukationskommission übernommen. Diese Kommission entschloss sich, auch die Vilniuser Hochschule weiterzuführen. Sie hielt es für das Beste, ihre Leitung und die wichtigsten Lehrstühle gerade den Ex-Jesuiten anzuvertrauen.